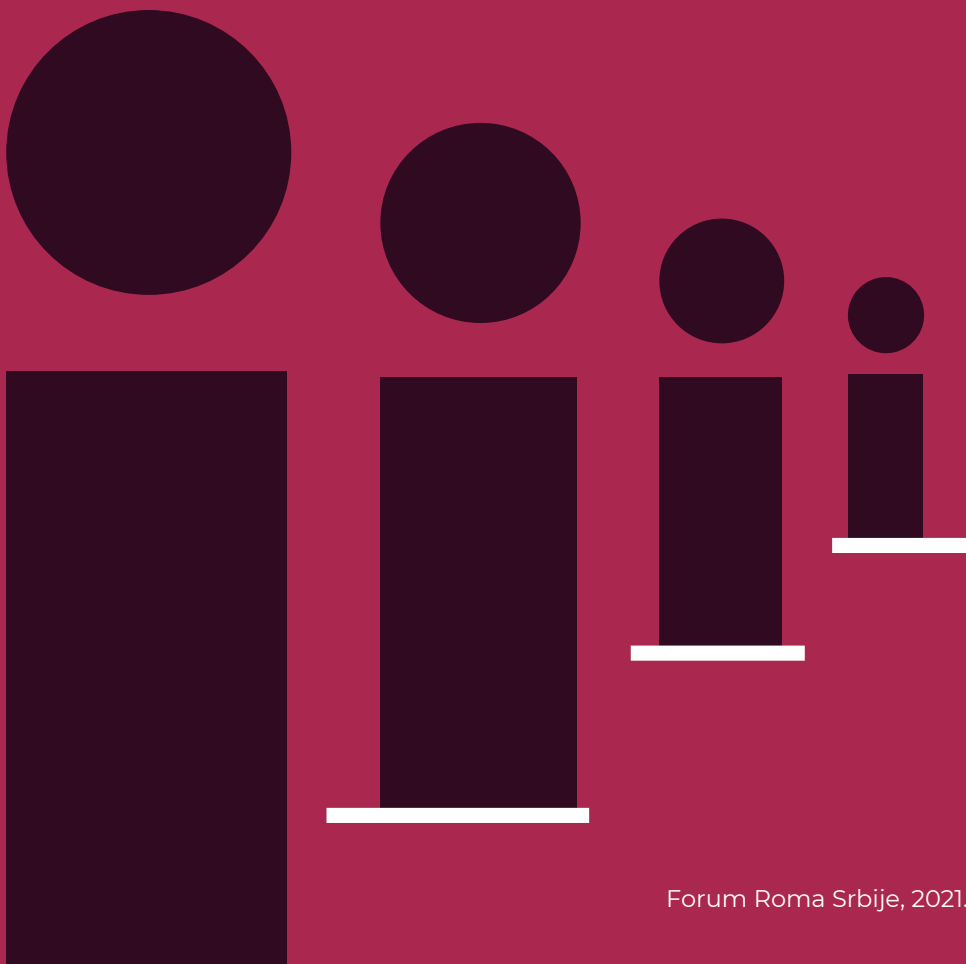

ROMSKI ŽIVOTI **SU VAŽNI 2**

ROMSKI ŽIVOTI SU VAŽNI 2

Forum Roma Srbije, 2021.

IMPRESSUM

PUBLIKACIJA

Romski životi su važni 2

IZDAVAČ

Forum Roma Srbije, Beograd

UREDNIKA

Maja Solar

AUTORI I AUTORKE

Jelena Savić, Sabina Drmaku, Predrag Momčilović, Jelena Krivokapić Nikolić,
Robert Kasumović, Dina Vučković, Jasmina Barčić i Iva Barčić

LEKTURA, KOREKTURA

Maja Solar

DIZAJN I GRAFIČKO UREĐENJE

Omnibooks, Beograd

ŠTAMPA

Digital Art Company, Beograd

TIRAŽ

300

Publikacija je nastala uz podršku Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe kao deo projekta programa političke edukacije Foruma Roma Srbije za 2021. godinu. Publikacija ili njeni delovi mogu se slobodno koristiti uz navođenje izvora. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i autorki i ne odražava nužno ni stavove Foruma Roma Srbije ni Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe.

SADRŽAJ

- 4 PREGOVOR
- 12 JELENA SAVIĆ
Nijanse rasijalizacije zdravstvene zaštite
- 26 SABINA DRMAKU
Zdravstveni medijatori: da, ali romski!
- 33 PREDRAG MOMČILOVIĆ
Šta to smrdi u vazduhu? Ekološki rasizam!
- 44 JELENA KRIVOKAPIĆ NIKOLIĆ
Nemam ličnu kartu, dakle ne postojim
- 53 ROBERT KASUMOVIĆ
Romsko pitanje zarobljeno u projektnoj kutiji
- 61 DINA VUČKOVIĆ
Začarani krug obrazovanja i siromaštva
- 75 IVA I JASMINA BARČIĆ
LAP za Rome i Romkinje u Opštini Niš:
hoće li se nešto promeniti?
- 85 BIOGRAFIJE

– Predgovor

I 2021. godina će biti obeležena pokličem *Roma lives matter!*, i zbog policijskog ubistva Stanislava Tomaša, Roma iz Češke Republike, ali i zbog svih preuranjenih i nevidljivih romskih smrti i obolevanja koje statistika ne beleži, a koje kontinuirani državni nemar i u pandemijskom svijetu proizvodi. Anticiganizam i rasizam, kao inherentne forme kapitalizma, i ove godine pokazuju svoje ogoljeno lice – u kapitalizmu u kojem se temeljne društvene nejednakosti u doba pandemije još više razmahuju.

U Srbiji i dalje ne postoje sistemske politike koje bi pripadnike romskih zajednica ozbiljno i organizirano izbavile iz krajnje marginaliziranog položaja, dok se ovaj položaj zahvaljujući pandemiji alarmantno pogoršava. Da, dokumenti se i dalje pišu, strategije se donose i revidiraju, maše se idejama o lokalnim akcionim planovima i silnim programima koji će, to-

bože, doneti boljitak, tu i tamo se napravi priča za medijsku reprezentaciju, slika treba da pokazuje kako država, tobože, brine o svim građanima_kama... Ali sistemskog vakcinisanja i lečenja ljudi koji žive u podstandardnim romskim naseljima nema, štaviše, u većini tih naselja i dalje nema ni vode ni osnovne infrastrukture. Poslovi namenjeni siromašnim Romkinjama i Romima, koji su ionako bili šturi i prekarni, još više nestaju. Horizont obrazovnih mogućnosti, inače znatno manji za romsku nego za ne-romsku decu, s većim prebacivanjem na onlajn nastavu i rad od kuće još više se sužava. Lični dokumenti i dalje u većini slučajeva ne postoje, što dodatno otežava rešavanje bilo koje situacije koja iziskuje ovakve potvrde građanskog statusa, ali i primanja bilo koje vrste pomoći. A ako se i dođe do institucija koje bi trebalo da pružaju pomoć, zdravstvene, obrazovne i druge usluge, tek tada se odmotavaju sve nijanse sivila rasizma. Može se dogoditi i da vas ne puste unutra, u instituciju, pa da umrete ispred vrata iste te institucije koja bi trebalo da vam spašava život.¹

Pandemijski svijet sivilom slika na sivom,² no pitanje je da li će iz njegovog promišljanja konačno proizaći samoorganizovani otpor.

U tom tonu su ove godine napisani i tekstovi romskih aktivistkinja i aktivista, kao i saradnica i saradnika: u tonu promišljanja opšteg društvenog sivila, te nastojanja da se daju barem neke smernice u pravcu toga šta nam je činiti dalje. Neki za-

1 Videti: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4326628/sremska-mitrovica-krivica-prijava-dom-zdravlja.html>

2 Hegelova metafora kojom se opisuje kako *filozofija sivilom slika na sivome* upućuje na to da je jedan lik života ostario, da se ne može povratiti u mladost, te da je postao zreo za promišljanje.

ključci tekstova su skeptičniji i uzdržaniji, neki navode i konkretne prijedloge koji, dakako, nisi magični štapić za romske zajednice, ali jesu mnogo trezvenije promišljeni okviri za rješavanje problema nego oni deklarativni koje nudi država.

Jelena Savić u tekstu *Nijanse rasijalizacije zdravstvene zaštite* analizira probleme u vezi s ne/pristupačnošću zdravstvene nege i zaštite za većinu romske populacije, a što se upadljivo ističe u nejednakom i znatno lošijem zdravstvenom statusu spram ne-romskih populacija. Kraći životni vijek, veća stopa smrtnosti djece, veći procenat zaraznih i nezaraznih bolesti, glad i neuhranjenost, samo su neki od pokazatelja zdravstvenog stanja Romkinja i Roma koji žive u podstandardnim romskim naseljima. Ovo je, dakako, dobrim dijelom prouzrokovano lošijim socio-ekonomskim položajem, ali i kontinuiranom sistemskom nebrigom o ovom dijelu stanovništva, te praksama diskriminacije koje zdravstvene i druge povezane ustanove produbljuju i time čitavim grupama ljudi uskraćuju (dobro) zdravlje. Primjera zanemarivanja, diskriminacije i rasizma u zdravstvu je mnogo, od uskraćivanja ili ne-pružanja zdravstvene nege, preko neresavanja lične dokumentacije koja bi olakšala pristup zdravstvenim institucijama, potom udaljenosti zdravstvenih objekata od romskih naselja i njihove dodatne nedostupnosti, do još uvijek prisutnih segregacionih mehanizama poput odvojenih „romskih soba“ za romske porodilje. Različiti oblici nasilja nad Romkinjama i prisilne sterilizacije su također dio ovog spektra u kojem se sve nijanse rasijalizacije utapaju u opšte sivilo. Adresirajući i orodnjeno nasilje nad Romkinjama, Savić ističe kako se ne radi samo o partnerskom, već i o institucionalnom nasilju (kako to metaforično predstavlja: „[...]

možda je lakše poverovati da je Zemlja ravna, nego da bi jedna Romkinja, žrtva porodičnog nasilja, mogla da dobije adekvatnu zaštitu institucija“).

Nastavljajući se na sličnu temu, Sabina Drmaku kao romska zdravstvena radnica također svedoči brojnim primjerima dubokog rasizma u zdravstvu, a tematizira i problem koji je navodno trebalo biti rešenje za pitanje zdravstva romske populacije – problem zdravstvenih medijatora. Naime, ona u tekstu *Zdravstveni medijatori: da, ali romski!* dovodi u pitanje ne samo loše uslove ovog zvanja i njegovu formu prekarnosti i potplaćenosti, nego i kriterijume koji se zahtevaju za ovo zvanje (prije svega, zašto baš žene, zašto baš majke, a ne recimo osobe koje poznaju romski jezik i imaju uvid u situaciju u romskim naseljima). Čini se da ne samo da je zdravstvenih medijatorki premalo, da su potplaćene i preokupirane poslovima, već se na to mesto često zapošljavaju osobe koje zapravo i ne odlaze u naselja i nemaju kontakt sa zajednicom. Sve dok država ne bude jamčila ozbiljniju sistematizaciju radnih mjesta zdravstvenih medijatora, te dok se ne promene kriterijumi shodno kojim će se neko moći zaposliti na tom mjestu, ova funkcija ostaje nešto što se ne može samo slijepo glorifikovati.

Predrag Momčilović u tekstu *Šta to smrdi u vazduhu? Ekološki rasizam* se bavi temom ekologije iz klasne perspektive koja ima u vidu i rasijaliziranu opresiju. Naime, iako smo žrtve uništenja životne sredine i ekoloških zagađenja, ipak nismo to svi podjednako, jer siromašniji ljudi su još više izloženi učincima ekoloških degradacija. Pored toga, siromašni imaju manje mogućnosti za bolje ekološke izbore, a njihove ne-ekološke prakse onda povratno služe kao povod za kriminalizaciju i rasijalizira-

ne osude. Ovo je posebno slučaj s Romima i Romkinjama koji, u nedostatku drugih rešenja, u individualnim ložištima koriste loše energente i spaljuju određene sekundarne sirovine, te bivaju targetirani kao glavni zagađivači. Međutim, kako autor pokazuje, problem ekološkog zagađenja nikada i nije bila stvar individualističke vizure, već strukturnih uvjeta koje proizvodi kapitalizam, te umjesto okrivljavanja individua (koji su, uzgred, po svim statistikama najmanji zagađivači) predlaže nekoliko mjera koje bi išle u strukturnom pravcu rešenja.

Jelena Krivokapić Nikolić u tekstu *Nemam ličnu kartu, dale ne postojim* analizira brojne probleme koji proizilaze iz neposjedovanja lične karte, te začarani krug nemogućnosti za mnoge Rome i Romkinje da ispune uslove za dobijanje ovog dokumenta. Situacije su razne: od lica koja nemaju prebivalište, preko lica koja imaju neformalno prebivalište (koje ne mogu prijaviti), pa do lica koja prijavljuju drugo prebivalište i problema koji time nastaju. Analizirajući dijelove Zakona o prebivalištu i boravištu građana, Zakona o vanparničom postupku i druge ključne dokumente, te socio-ekonomsku situaciju pripadnica i pripadnika romskih zajednica, autorka pokazuje brojne kontradiktornosti, kao i nedaće koje iz ovoga proizilaze po Rome i Romkinje. Njezin zaključak ipak nije skeptičan, ona smatra da je odlučna romska *politička* participacija i organizacija jedan od načina kojim bi se išlo u pravcu rješenja i ovog problema.

Robert Kasumović u tekstu *Romsko pitanje zarobljeno u projektnoj kutiji* ističe neka od ograničenja projektnog angažovanja i depolitizacije koju ono inherentno nosi sa sobom. Istražujući kako se država nakon demontiranja jugoslovenskog socijalizma

sve više nastoji otarasiti socijalnih uloga i društvene brige, te kako ih je delegirala na civilni sektor, on pokazuje kako isti taj sektor, čak i kada ima najbolje namjere, nema resurse za rješavanje ključnih problema. U aktuelnoj situaciji, državna „briga“ o romskim zajednicama je puko simbolička, pretežno birokratska i usmerena prije svega u formalno poštovanje procedura (primjerice, kada se predstavnici_ e romskog civilnog sektora pozivaju na „konsultacije“ u vezi sa donošenjem strateških dokumenata), a zapravo se radi o politici ignorisanja. Problemi nastaju i u samom romskom nevladinom sektoru: oni koji egzistencijalno zavise od projektnih honorara počinju od toga da grade karijeru, to im postaje posao i prestaje da bude istinski transformativan aktivizam. Dakle, čak i onda kada se u nevladinom sektoru nalaze iskreni aktivisti_kinje, forma projektnog angažmana ograničava potencijale. Stoga Kasumović smatra da je ključni zadatak vratiti se u političke okvire, odnosno ozbiljno se politizirati (i parlamentarno i vanparlamentarno) ne bi li se učinili koraci ka promenama.

Kao jedan od ključnih aspekata strategije integracije Romkinja i Roma uzima se i uključivanje romske dece u obrazovni sistem. I dok se kao glavni uzrok siromaštva romskih zajednica vidi ne/obrazovanje, a kao uzrok nedovoljnog nivoa obrazovanja siromaštvo, Dina Vučković u tekstu *Zaćarani krug obrazovanja i siromaštva* detaljno obrazlaže različite aspekte ovog začaranog kruga. Ona pokazuje složenije razloge obrazovne isključenosti romske dece, koji pored socio-ekonomskog položaja većine pripadnika i pripadnica romskih zajednica uključuju i rasizam unutar obrazovnih institucija (predrasude i diskriminatorna ponašanja od strane individua

i grupa, diskriminatorni testovi, nedostupnost nastave na maternjem jeziku itd.). Autorka se ipak ne zadržava samo na analizi stanja, već daje i konkretne preporuke za korake koje je moguće učiniti unutar zajednica a koji bi išli u pravcu razbijanja „začaranog kruga“.

Zbornik se završava tekstom Ive i Jasmine Barčić pod naslovom *LAP za Rome i Romkinje u opštini Niš: hoće li se nešto promeniti?* Nastavljajući se na prethodni tekst Jasmine Barčić, koji je pisala za zbornik *Romski aktivizam: realiteti i mogućnosti* i u kojem je analizirala lokalne akcione planove za Rome i Romkinje uopšte, autori u ovom tekstu ulaze u analizu konkretnog LAP-a za Rome i Romkinje u opštini Niš. Polazeći od pitanja da li je uopšte neko iz podstandardnih romskih naselja učestvovao u donošenju i izradi ovog LAP-a (koji bi trebalo da adresira upravo stanovnike_će ovih naselja), autori propituju celokupnu strukturu i sadržaj niškog LAP-a: od njegovog budžetiranja do planova u svim oblastima koji se (shodno *Strategiji*) smatraju ključnima za romske zajednice. Za niški LAP je posebno zanimljivo i to što on uključuje i oblast kulture, a kako se u tom gradu nalazi i prvi (i jedini) Romski kulturni centar, autori propituju mogućnosti koje bi LAP eventualno doneo i u vezi sa ovom (za sada zaključanom i praznom) kulturnom institucijom.

Romski aktivizam u Srbiji svakako oseća breme koje mu je – u nedostatku systemske brige – prebačeno, međutim, drugog izlaza još uvijek nemamo. Lijeva partija – koja je kratkotrajno bila na horizontu – je demontirana, a novih lijevih parlamentarnih grupa koje bi u svoje redove od samog početka uključivale Romkinje i Rome nema. Aktivistkinje i aktivisti nastavljaju

da promišljaju situaciju, da govore glasno, da prozivaju odgovorne, da makar malim koracima idu u pravcu samoorganiziranja koje bi nekada u budućnosti moglo razbiti opšte sivilo. Crvenom bojom revolucije, recimo. I politički afirmisati kako romski životi stvarno jesu važni.

Decembar, 2021.

Maja Solar, urednica

– NIJANSE RASIJALIZACIJE ZDRAVSTVENE ZAŠTITE

Pravo na zdravstvenu zaštitu, uz pravo na obrazovanje, rad i zaposlenje, mesto stanovanja, hranu i socijalnu zaštitu, predstavlja još jedno polje gde su Romi i Romkinje sistemski isključeni i marginalizovani. U pristupu ustanovama zdravstvene zaštite, kao i u samom pružanju zdravstvene nege javljaju se mnogi problemi uz stalno prisutnu diskriminaciju, pa čak i grubo kršenje ljudskih prava prema romskim pripadnicima/cama koji/e dokazano imaju lošiji zdravstveni status po svim ispitivanim zdravstvenim indikatorima u odnosu na ostatak populacije.

Mnoga istraživanja ukazuju na nejednak zdravstveni status romske populacije u odnosu na većinsku. Pokazano je kako, uprkos značajno varijabilnim okolnostima, većina romske populacije ima lošije zdravlje u odnosu na ne-romsku populaciju, uključujući veće stope zaraznih i nezaraznih bolesti, lošije zdravlje dece i majki, i veće stope smrtnosti. Gotovo sve statistike pokazuju značajno veću stopu mortaliteta romske populacije. Prosečni životni vek u Srbiji je oko 74 godina, dok je prosečni životni vek romskog stanovništva čak za 25 godina manji u od-

nosu na opštu populaciju. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, starosna struktura ukazuje da najveći procenat Roma i Romkinja ima u starosnoj kategoriji od 0-19 godina (41,5%), dok ih najmanje ima u kategoriji 60 i više godina (7,1%).³ Svetska zdravstvena organizacija (SZO) navodi da u odnosu na prosek u Srbiji, svega 16% Roma doživi životno doba od 50 i više godina. Prisutne su bolesti čiji su glavni uzročnici loši socioekonomski uslovi – identifikovane su visoke stope zaraznih bolesti među romskom populacijom povezane sa lošim stambenim životnim uslovima, vodom lošeg kvaliteta (ako je i ima), lošim sanitarnim uslovima, nižim stopama imunizacije i većom smrtnošću novorođenčadi, a tu su glad i neuhranjenost.⁴

Istraživanja takođe beleže i da se Romi i Romkinje suočavaju sa raznim formama diskriminacije u zdravstvenoj zaštiti, kao i drugim značajnim preprekama u dobijanju adekvatne zdravstvene zaštite. Rasna diskriminacija Roma i Romkinja u pružanju zdravstvene zaštite javlja se na mnogim nivoima u sistemu i kreće se od otvorenog uskraćivanja medicinskih usluga do složenijih oblika diskriminacije koji rezultiraju pružanjem nekvalitetnih ili neadekvatnih medicinskih usluga romskim pacijentima.

U mnogim slučajevima, pristup zdravstvenoj zaštiti onemogućen je ili otežan sâmim državnim politikama koje regulišu pristup socijalnim uslugama. U nekim zemljama pravo na socijalna primanja je preduslov za pristup zdravstvenom

³ Dostupno na: <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Romi.pdf>

⁴ Cook, B., Wayne, G. F., Valentine, A., Lessios, A., & Yeh, E. (2013). *Revisiting the Evidence on Health and Health Care Disparities Among the Roma: A Systematic Review 2003–2012*. *International Journal of Public Health*, 58(6), 885-911.

osiguranju koje obezbeđuje država. Tamo gde Romi i Romkinje nisu među onima koji imaju socijalna primanja – često i kao rezultat arbitrarnog i rasno diskriminatornog delovanja vlasti – nemaju pravo ni na zdravstveno osiguranje koje obezbeđuje država za socijalno ugrožene grupe.⁵ U Srbiji svaki građanin/ka ima pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu, barem onu osnovnu, ukoliko je zdravstveni osiguranik/ca. Pravno nevidljivi, Romi i Romkinje iz neformalnih naselja većinski nisu upisani u matične knjige rođenih i ne poseduju lična dokumenta zbog čega su im onemogućena osnovna prava, između ostalih i pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu, odnosno dobijanje zdravstvenog osiguranja. O nezainteresovanosti države da ovim licima obezbedi lična dokumenta govori i oglašivanje nadležnih o brojne apele aktivista i aktivistkinja, kao i nevladinih organizacija iz domena zaštite ljudskih prava. Skrenuta je pažnja odgovornim ministarstvima za izmenu akata koji sprečavaju upis u matične knjige rođenih odmah po rođenju.⁶ Iako Ustav i međunarodne konvencije garantuju svakom detetu pravo na upis odmah po rođenju, deca u Srbiji čiji roditelji nemaju lična dokumenta, mogu godinama ostati neupisana, a samim tim i bez pristupa osnovnim pravima. Ukoliko majka ne poseduje ličnu kartu, u tim slučajevima, neophodno je da se, radi upisa, vode posebni postupci pred centrima za socijalni rad, opštinskim organima uprave ili sudovima. Ti postupci često mogu biti dugotrajni i komplikovani i u

5 European Roma Rights Centre (2006). *Ambulance Not on the Way – The Disgrace of Health Care for Roma in Europe*.

6 Više o apelu na: <https://www.praxis.org.rs/index.php/sr/praxis-in-action/status-and-socioeconomic-rights/item/1618-apel-nadleznim-ministarstvima-za-izmenu-akata-koji-sprečavaju-upis-u-matične-knjige-odmah-nakon-rođenja>

najboljem slučaju traju nekoliko meseci, a najčešće godinama. Jasno je da ovaj, inače lako i brzo rešiv problem, pogađa u najvećoj meri romsko stanovništvo. U slučajevima da osoba uspe i omogući sebi pristup zdravstvenoj nezi uz sve birokratske procedure koje to sa sobom nosi, javlja se problem druge prirode, jer zdravstveno osiguranje ne pokriva sve troškove. Puno lekova ne finansira se iz državnog fonda, a ukoliko neki lek nije na listi, finansijski troškovi spadaju na pacijenta. Bitno je reći i da je pristup zdravstvenim uslugama onemogućen za mnoge Rome i Romkinje koji žive u udaljenim, segregiranim naseljima gde zdravstvene ustanove ne postoje, a prevoz do ustanova van naselja mnogim ljudima je nemoguć finansijski izdatak. U 2018. godini, 5,8% stanovništva Srbije prijavilo je nezadovoljene potrebe za medicinskom negom zbog finansijskih troškova, udaljenosti i putovanja ili liste čekanja, što je znatno iznad proseka nego u zemljama Evropske unije od 2,0%, i mnogo više nego u susednim zemljama kao što su Bugarska (1,9%), Hrvatska (1,4%) i Mađarska (0,8%).⁷

Posebno vulnerabilnu grupu i u domenu zdravlja čine žene. Pored nepovoljnog položaja usled rasne i klasne diskriminacije, imati status žene Romkinje doprinosi još nepovoljnijoj poziciji, otvorenoj za mnogo veću diskriminaciju i demonstraciju moći. Veliki broj Romkinja iskusi fizičko, seksualno i psihičko nasilje od strane muškarca barem jednom u toku svog života, a nisu izuzeci ni slučajevi konstantne izloženosti nasilju. Pored toga što je nasilje javni i društveni problem (nikako privatni),

7 Bjegovic-Mikanovic, V., Vasic, M., Vukovic, D., Jankovic, J., Jovic-Vranes, A., Santric-Milicevic, M., ... & Hernández-Quevedo, C. (2020). Towards Equal Access to Health Services in Serbia. *Eurohealth*, 26(1), 25-28.

partnersko nasilje muškaraca nad ženom je i javno-zdravstveni problem koji dovodi do mnoštva posledica po zdravlje žena i njihove dece. Posledice se kreću od ubistva, pokušaja samoubistva, teških fizičkih i psihičkih povreda koje zahtevaju intenzivnu zdravstvenu negu. Svedoci smo da Romkinje ne samo da imaju otežan pristup toj nezi, nego i kada je dobiju, prolaze kroz još jednu vrstu nasilja, ovaj put institucionalne prirode. Zdravstveni sistemi su odgovorni za otkrivanje i reagovanje na slučajeve nasilja nad ženama, kao i za pravovremenu koordinaciju sa drugim institucijama, u prvom redu policije, a onda i Centra za socijalni rad. Iz ove perspektive, sagledavajući rasiističku i mizoginu društvenu klimu, možda je lakše poverovati da je Zemlja ravna, nego da bi jedna Romkinja, žrtva porodičnog nasilja, mogla da dobije adekvatnu zaštitu institucija. Čak kada bi se neki manji pomak i desio, Romkinje najčešće nemaju uslove da se izmeste iz svoje zajednice i opstanu van nje, a državne institucije za to nemaju nikakvo rešenje. Prema podacima OEBS-a samo 10% žena prijavi nasilje, a dve od tri žene dožive neki vid nasilja u toku života. Nažalost, statistike za Romkinje skoro i da nemamo. Na državnom nivou još uvek ne postoji centralna evidencija slučajeva nasilja u porodici. Jedan od koraka u prijavljivanju nasilja jeste i poznavanje svojih zakonskih prava i procedura prijave, o kojima je potrebno pričati i edukovati na nivou sistema, što se retko dešava, a skoro po pravilu, takve akcije nikad nisu usmerene na Romkinje. Uzmimo u obzir i da je situacija sa nasiljem u porodici pogoršana od izbijanja epidemije koronavirusa. Karantin i zabrana kretanja kao mere suzbijanja epidemije donete tokom prošle godine učinile su da ženama žrtvama nasilja bude još teže tokom prinudnog

boravka u kući sa nasilnikom, a pogotovo siromašnim Romkinjama koje imaju još manje mogućnosti da izađu iz te situacije.

Romkinje su posebno podložne zlostavljanju od strane lekara za vreme trudnoće i porođaja. Zabeležene prakse ekstremnog zanemarivanja i rasizma uključuju primere smrti nakon porođaja, ozbiljnu štetu po zdravlje žene i deteta, ali i prinudne sterilizacije Romkinja bez njihovog znanja i pristanka! Sterilizacija Romkinja bila je praksa u nacističkoj Nemačkoj, kao deo najmračnijeg razdoblja Evrope, pa ipak, ova praksa deo je i novije istorije. U publikaciji koja je izašla 2003. godine, prilažu se izveštaji o prisilnom sterilisanju Romkinja u Slovačkoj. Izveštaj sadrži 110 slučajeva i svedočenja (samo onih koje su obuhvaćene istraživanjem, ali pretpostavka je da ih je više), a otkriva i raširene obrasce diskriminacije u javnim bolnicama, uključujući verbalno i fizičko zlostavljanje od strane medicinskog osoblja, rasijalizovane diskriminatorne standarde nege, dezinformacije u polju zdravlja i otvoreno odbijanje pružanja medicinskih usluga. Ovome je prethodila fašistoidna klima u državi, gde je Ministarstvo zdravlja Slovačke, u dokumentu o održivom razvoju iz oktobra 2000. godine, izjavilo da bi opadanje slovačkog nataliteta u kombinaciji sa visokim natalitetom Roma moglo imati negativan uticaj na kvalitet stanovništva Slovačke.⁸ Procedura sterilizacije Romkinja vršila se na razne podmukle načine. Jedan od njih uključivao je praktikovanje zastarelog, i po život opasnog, vertikalnog carskog reza (umesto horizontalnog) tokom porođaja. Romkinje su sterilisane tokom porođaja ovim

8 Center for Reproductive Rights. (2003). *Body and Soul: Forced Sterilization and Other Assaults on Roma Reproductive Freedom in Slovakia*. Center for Reproductive Rights. Dostupno na: https://reproductiverights.org/wp-content/uploads/2020/12/bo_slov_part2.pdf

carskim rezom pod izgovorom da će naredni carski rezovi vrlo verovatno dovesti do komplikacija i moguće smrti trudnice ili fetusa. Romkinjama je rečeno da moraju biti sterilisane radi njihove bezbednosti, bez adekvatnog objašnjenja ili informacija o alternativnim metodama kontrole rađanja. Sterilizacija kao sredstvo za sprečavanje narednih trudnoća služila je lekarima kao opravdanje. Bitno je reći da Slovačka nije jedina država u kojoj je zabeležena ovakva praksa, nego da su slučajevi otkriveni i u Mađarskoj, Češkoj, Makedoniji itd.

Nisu retki ni primeri rasne segregacije Romkinja u porodilištima. U nizu zemalja Romkinje su smeštene u odvojene prostorije – „ciganske sobe“ kako ih nazivaju pacijenti i bolničko osoblje. Ove sobe u lošijim su sanitarnim uslovima i Romkinje su manje zbrinute od strane medicinskih radnika, odnosno ne dobijaju adekvatnu zdravstvenu uslugu.⁹ Primere imamo i u beogradskim, niškim i drugim porodilištima. Ovakve ozbiljne diskriminacije koje su sprovedene i koje se i dan danas sprovode nad Romkinjama, dovode do pogoršanog zdravlja majki, a dugoročno utiču i na niske nivoe zdravstvene svesti. Stopa mortaliteta odojčadi i dece do pet godina u romskim naseljima (12,8 i 14,4 na 1.000 živorođenih u 2018. godini) je skoro tri puta veća u odnosu na nacionalni prosek (5 i 5,5 na 1.000 živorođenih).¹⁰ Mnoge majke iz neznanja i različitih prepreka, što birokratskih, što finansijskih, što zbog rasističko-seksističkih diskriminacija koje doživljavaju u zdravstvenim ustanovama, ne vakcinišu

9 Parekh, N., & Rose, T. (2011). Health Inequalities of the Roma in Europe: A Literature Review. *Cent Eur J Public Health*, 19(3), 139-42.

10 Bjegovic-Mikanovic, V., Vasic, M., Vukovic, D., Jankovic, J., Jovic-Vranes, A., Santric-Milicevic, M., ... & Hernández-Quevedo, C. (2020). Towards Equal Access to Health Services in Serbia. *Eurohealth*, 26(1), 25-28.

decu na vreme. Oko 8% romske dece je pothranjeno, a procena je da oko 20% dece zaostaje u razvoju.

Romkinje ređe pohađaju i završavaju školu i generalno, imaju niže obrazovanje od Roma. Nižim obrazovanjem smanjuju se ili potpuno otpisuju šanse za možda manje individualne pomoćke i promene u inače nepovoljnom položaju, time utvrđujući put niskom životnom standardu i svemu što on nosi, između ostalog i narušeno zdravlje. Prema nacionalnoj zdravstvenoj anketi iz 2013. godine, žene (33,1%), manje obrazovani (35,9%) i siromašniji (40,1%) u znatno većoj meri nisu uspevali da reše svoje zdravstvene probleme u poređenju sa ostalim grupacijama.¹¹ U poređenju sa ljudima sa višim nivoom obrazovanja, niže obrazovani 4,5 puta više izveštavaju o lošem zdravstvenom stanju. Nezaposleni, ekonomski neaktivni pojedinci i najsiromašniji takođe izveštavaju o lošem zdravstvenom stanju u odnosu na zaposlene osobe i one sa najvišim prihodima. Žene, osobe sa osnovnim i najnižim nivoom obrazovanja i najsiromašniji imali su prisutnu hroničnu bolest ili dugotrajni zdravstveni problem.

Česte su optužbe vezane za zdravstvene probleme Romkinja da su ti problemi rezultat njihovog životnog stila i kulture, dok se zanemaruje adresiranje duboko ukorenjenih strukturalnih nejednakosti, poput siromaštva, niskog obrazovanja i patrijarhalnih odnosa koji su ujedno i uzrok i posledica lošeg zdravstvenog stanja i nepristupačnosti adekvatne zdravstvene nege. U okviru publikacije koja je i objavila izveštaje žena podvrgnutih sterilizaciji u Slovačkoj, zabeleženo je i da su dva najčešća

¹¹ Ministry of Health. Results of the National Health Survey of the Republic of Serbia 2013. Belgrade: Ministry of Health of the Republic of Serbia, 2014. Available at: <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/2013SerbiaHealthSurvey.pdf>

stereotipa o Romkinjama među zdravstvenim osobljem ta da imaju previše dece i da su promiskuitetne. Generalno, društvo u celini na visok fertilitet Romkinja gleda sa puno osude i predrasuda i pripisane krivice za stanje u kojem su. Provlače se rasističke izjave poput „to je deo njihovih primitivnih nagona“, „Romkinje rađaju puno dece samo da bi dobile socijalnu pomoć i da bi izvukle pare od države“ i slično. Ovakve slike Romkinja u društvu daju legitimitet iskonstruisanim kulturološkim i društvenim „nazadnostima“. Suština je da se internalizovane forme opresije predstavljaju kao kulturne prakse. Jedan od razloga za to je i što ove diskusije o kulturološkim razlikama i praksama skoro nikad nisu kontekstualizovane niti postoji refleksija o tome kako i zašto ovi ljudi reaguju na određen način u određenom socijalnom i političkom kontekstu. Takva objašnjenja dala bi drugačiji pogled na mnoge slike pune stereotipa i predrasuda, jer „nepremostive kulturološke razlike“ ljudi trećeg sveta ne predstavljaju nešto što je fiksno i nepromenljivo, već se razvijaju kroz interakciju sa unutrašnjim i spoljašnjim zajednicama.¹²

Ministarstvo zdravlja Republike Srbije je 2008. godine pokrenulo projekat romskih zdravstvenih medijatorki. Njihov zadatak jeste evidentiranje zdravstvenog stanja Roma i Romkinja u naseljima, te pružanje podrške i pomoći u dobijanju adekvatne zdravstvene zaštite. Neke od obaveza jesu i edukovanje i savetovanje romskog stanovništva o zdravstvenim navikama, zakazivanje pregleda kod izabranog lekara, ali i obezbeđivanje zdravstvene knjižice i ličnih dokumenata za Rome i Romkinje. U 2009. godini, zaposleno je ukupno 15 zdravstvenih medija-

12 https://eige.europa.eu/docs/81_HU.pdf

torki, te su zabeleženi slučajevi gde jedna medijatorka pokriva opštinu na kojoj živi oko 25 hiljada Roma i Romkinja.¹³ Po poslednjem izveštaju o zapošljavanju u Srbiji iz 2021. postoji 75 romskih zdravstvenih medijatorki, što ne predstavlja ni približno dovoljno povećanje ovih lica u odnosu na broj romskih naselja i ljudi kojima je potrebna pomoć. Usluga beleži manje pomake u poboljšanju zdravstvenih ishoda i većem broju vakcinisane dece (ako je verovati zvaničnim izveštajima), no ipak, možemo li reći da usluga zdravstvene medijacije vodi rešenju i promeni položaja Roma i Romkinja na polju zdravlja i pristupu institucijama i možemo li reći da se država ovim zaista pobrinula za svoje, kao što vidimo, ne tako ravnopravne građane?

Pored toga, posao zdravstvene medijatorke predstavlja još jedno u nizu prekarnih poslova iz domena socijalne zaštite. Uz zdravstvene medijatorke, tu su i poslovi pedagoškog/e asistent/kinje, ličnog/e pratioca/teljke dece, personalnog/e asistent/kinje. Ono što ove poslove čini prekarnim jeste da se obavljaju uz veliku nesigurnost – osobe rade na određeno vreme, često sa ugovorima o povremeno-privremenim poslovima, sa niskim ili nikakvim radnim pravima i zaštitom. Osobama na svim ovim pozicijama država je dodelila ulogu rada sa najugroženijima, poput Roma i Romkinja, osobama sa invaliditetom, decom sa smetnjama u razvoju. Ako pogledamo širu sliku, institucije koje bi zbrinule i brinule o ovim osobama ili su ugašene ili rade smanjenim kapacitetima, dok deo finansijskog tereta najčešće pada na korisnika/cu. Uvođenjem pozicija poput zdravstvene medijatorke, gde uz prekarne uslove rada imamo gomilu pot-

13 Dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/49420/zdravstveni-medijatori-za-rome.html>

plaćenih radnika/ca, država je na ovaj način smanjila budžetska opterećenja institucija iz domena socijalne zaštite, koje bi inače trebale da se bave problemima najugroženijih i marginalizovanih.

Kada stavimo na stranu uslove rada zdravstvenih medijatorki, sâm koncept „medijatora“ nosi sa sobom nešto što je u suštini pogrešno. Zbog čega je, na prvom mestu, potrebno da imamo medijatora koji će biti poveznica i most između „nas i njih“, kako to vide države, ako se polazi od toga da smo svi ravnopravni? Zdravstveni medijatori potencijalno su samo još jedan od alata kojima države održavaju svoje rasističke politike, odnosno održavaju jednu te istu hijerarhiju gde će Romi i Romkinje uvek biti nešto „drugačije“ i „nazadno“. U poslednjih nekoliko godina, javljaju se i prve kritike koje problematizuju instituciju romskih medijatora. Određeni autori, komentarišući projekat ROMED (Evropski trening program za romske medijatore), tvrde da iako ima za cilj da osnaži članove romske zajednice i stvori inkluzivne javne institucije, dizajn, ideologija i obrazloženje programa su zasnovani na preovlađujućim problematičnim diskursima o Romima i Romkinjama, te kategorijama poput „nerazvijeno“ i „Drugo“.¹⁴ Navode se primeri gde tokom treninga, medijatori i medijatorke odgovaraju na pitanje šta je njihova uloga. Mnogi sebe vide kao „most za ljude koji su nepismeni, koriste drogu, bolesni su i nemaju hrabrosti da se povrate i uključe u život“, „medijatori su za ljude koji su slabiji“, nadaju se da će biti „model svojim ljudima“ i slično. Ono što je istina, jeste da su ovi ljudi vrlo verovatno internalizovali

14 Petraki, I. (2020). Roma Health Mediators: A Neocolonial Tool for the Reinforcement of Epistemic Violence?. *Critical Romani Studies*, 3(1), 72-95.

diskriminatorne stavove koji inače vladaju u društvu, uz potvrdu i odobravanje ovakvih stavova od strane trenera i edukatora programa.

Kakvo je stanje zdravstvene zaštite romskog stanovništva u vreme aktuelne pandemije? Zvanične statistike o broju vakcinisanih Roma i Romkinja nema. U srpskim medijima možemo naći svega par vesti koje izveštavaju o sporadičnim akcijama vakcinacije romskog stanovništva i to samo za veće gradove kao što su Beograd, Niš, Novi Sad i Kragujevac. Tekstovi govore o pojedinačnim akcijama odlaska u romska naselja ili organizovanja vakcinacije u „romskim centrima“, kako je to urađeno u Nišu. Posete i akcije su uglavnom bile u pratnji nekog od lokalnih političara, te nije jasno da li je ista akcija vakcinacije održana u potrebno vreme za primanje druge doze, a kada nije bilo nikog od predstavnika vlasti da naglasi kako je „romska zajednica važan deo društva“ o kojoj se „država brine 365 dana u godini“.¹⁵ Imamo i akcije nevladinog sektora. U okviru jedne od njih, angažovano je 20 volontera i volonterki iz gradova i opština širom Srbije, da u roku od tri meseca obilaze stanovnike neformalnih romskih naselja u svojim lokalnim sredinama, te da ih informišu o tome kako mogu da se prijave za vakcinaciju, gde mogu da se vakcinišu i kako izgleda sama procedura. Volonteri su nosili i opremljeni tablet sa internet vezom, kako bi zainteresovanima omogućili da se prijave za vakcinaciju putem portala e-Uprave.¹⁶ Za prijavu preko portala e-Uprave, kao i za prijavu u bilo kom

15 <http://www.beograd.rs/lat/beoinfo/1781836-vesic-romska-zajednica-je-vazan-deo-naseg-drustva/>

16 <https://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/presscenter/articles/2021/kampanja-informisanja-romske-populacije.html>

drugom obliku, potrebna su lična dokumenta koja mnogi Romi i Romkinje nemaju, ali isto tako, potreban je i uređaj na koji bi elektronski stigao poziv za vakcinaciju. Nakon toga, potrebno je i otići u državnu ustanovu, odnosno vakcinalni punkt smješten daleko od romskih naselja, u jezgru grada.

Bez jasnog državnog plana kojim bi se sprovela masovna vakcinacija i organizovali mobilni vakcinalni punktovi, manji pokušaji nekolicine volontera i volonterki, ne dovode promeni zdravstvene situacije Roma i Romkinja, dodatno pogoršane epidemijom Covid-19.

Sumirajući pristupačnost zdravstvene nege za romsko stanovništvo, može se zaključiti da zdravstvo ne predstavlja izuzetak po pitanju nivoa rasističkih politika i praksi, a tako i diskriminatornih stavova institucija. Uprkos postojećim programima podrške i politikama koje imaju za cilj poboljšanje problema Roma i Romkinja u domenima zdravlja, obrazovanja, zapošljavanja i stanovanja, situacija se ne poboljšava. Očigledno je da predložena rešenja ne gađaju prave uzroke problema i da država zatvara oči na katastrofalne uslove u kojima žive Romi i Romkinje, a odgovornost za to prebacuje na pojedince. Generalizovanje grupnih osobina Roma i Romkinja čak i od strane osoba kojima je dodeljena uloga pomagača, u kombinaciji sa okrivljavanjem pojedinaca/ki i zajednice, dovodi do jačanja kulturnih stereotipa i patologiziranja romskog stanovništva kao „problem“, dok se zanemaruju složeni društveni i institucionalni faktori koji stvaraju otežane okolnosti za mnoge romske zajednice.

Zdravstveni ishodi za Rome i Romkinje su često lošiji nego kod drugih na sličnim društvenim pozicijama, što ukazuje da

razlike nisu samo posledica siromaštva¹⁷, nego i drugih faktora poput kumulativnog efekta višegodišnje diskriminacije i izolacije. Potrebno je skretati pažnju na višestruku i preklapajuću prirodu društvenih faktora koji oblikuju identitete i podupiru diskriminaciju, neravnotežu moći, a tako i zdravlje romske populacije. Promena je moguća uz pritisak na kreatore politika da kritički razmisle o svojoj ulozi u oblikovanju zdravlja Roma i Romkinja, istovremeno ukazujući na neuspeh ključnih programa, kao što je Dekada inkluzije Roma, koji do sada nisu uspeali da doprinesu poboljšanju zdravlja romske populacije. Razmenom iskustava i povezivanjem aktivista i aktivistkinja u regionu i šire, moguće je ostvariti i značajnije pomake u borbi za manje rasijalizovano društvo.

17 Janevic, T., Jankovic, J., & Bradley, E. (2012). Socioeconomic Position, Gender, and Inequalities in Self-Rated Health between Roma and non-Roma in Serbia. *International Journal of Public Health*, 57(1), 49-55.

– **ZDRAVSTVENI MEDIJATORI: DA, ALI ROMSKI!**

Na osnovu Zakona o zdravstvenoj zaštiti i društvene brige za zdravlje na nivou Republike, član 11, u okviru unapređenja zdravlja i zdravstvene zaštite grupacija stanovništva koje su izložene povećanom riziku oboljevanja od 2008. godine, Ministarstvo zdravlja je podržalo projekat uvođenja zdravstvenih medijatorki u zdravstveni sistem Republike Srbije.

Uloga zdravstvenih medijatorki je da vode evidenciju o zdravstvenom stanju žitelja neformalnih naselja, da rade sa njima na podizanju svesti o neophodnosti vakcinacije dece, kao i značaju pravilne ishrane i higijenskih navika.

Radno mesto predviđa angažovanje na terenu u cilju povezivanja romske zajednice sa zdravstvenom službom, edukaciju romske populacije u oblasti zdravstvene zaštite, učestvovanje u kampanjama promocije zdravlja i imunizacije, te pomaganje

pripadnicima i pripadnicama romskih zajednica oko dobijanja osnovnih dokumenata.

Uslovi koji se navode u konkursima za zvanje zdravstvene medijatorke su:

- žene-majke;
- minimum završena osnovna škola;
- pismena podrška romskog nevladinog udruženja sa teritorije na kojoj se angažuje;
- poželjno znanje romskog jezika

Dakle, osmišljeno je zvanje iz oblasti zdravstva čija funkcija bi trebalo da bude da se brine o Romima i Romkinjama kojima je zaista potrebna zdravstvena zaštita, a posebno onima koji žive u podstandarnim naseljima. Ova osoba bi trebala svoj posao da obavlja u svim naseljima u opštini u kojoj je zaposlena. Međutim, čak i kada su na papiru svi uslovi za zaposlenje jedne zdravstvene medijatorke ispunjeni, događaju se poteškoće.

Jedan od problema tiče se i pitanja ko donosi i ko određuje uslove za zaposlenje zdravstvenih medijatora. Zapravo, problem je i u tome što te odluke najčešće ne donose ljudi koji dolaze iz romskih zajednica, čak često ni koordinatori/ke za romska pitanja, niti drugi članovi mobilnih romskih timova... Dakle, i zdravstvene medijatorke, baš kao i druga zvanja koja bi se trebala neposredno ticati Roma i Romkinja, biraju se „odozgo“.

Ovo vidim kao problem. Naime, Romima i Romkinjama su zaista potrebni oni i one koji će im pomagati, pa i u oblasti zdravlja, te koji će biti most između romskog naroda i zdravstvenih institucija. Problemi siromašnih Roma i Romkinja u

pristupu zdravstvu su brojni: od nemanja dokumenata koji bi taj pristup omogućili, od nepoznavanja svojih prava, preko komplikovane birokratije do otvorenog rasizma unutar zdravstvenih institucija. Stoga je veoma važno da oni koji bi trebalo da premošćuju jaz između onih koji žive u podstandardnim naseljima i samih institucija, stvarno poznaju situaciju u tim naseljima, kao i realne potrebe Roma i Romkinja!

To, pre svega, znači da bi zaista bilo poželjno da zdravstveni medijatori znaju romski jezik. Jer kako će pomagati onima kojima je pomoć najpotrebnija, ako ih ne razumeju? Nadalje, brojni su oni koji uopšte ni ne žele da ulaze u romska naselja. Stoga je veoma važno da se na ovo radno mesto zapošljavaju oni i one koji zaista žele dobro romskoj zajednici, te koji žele da Romi i Romkinje zaista izađu iz marginalizovane pozicije i da krenu u život kao boljem.

To što se i na ovu poziciju – toliko važnu za romsko stanovništvo – često zapošljavaju oni i one koji primaju novac a ne rade svoj posao, greška je državnih institucija i celokupnog sistema.

Da je državi zaista stalo da razume koji su realni problemi i potrebe Roma i Romkinja, onda bi se omogućilo da se kao zdravstveni medijatori zapošljavaju osobe koji su Romi/kinje i koji jesu medicinski stručna lica, te koji su pre svega upućeni u romske probleme i koji se neće ustručavati da u ista ta naselja koja im pripadaju u opsegu njihovog radnog zaduženja uđu. A to da li je ta osoba ostvarena kao majka ili nije, te da li je uopšte ženskog roda, nebitno je za ovo zvanje. Štaviše, zahtev da to budu isključivo žene i isključivo majke govori opet o jednom vidu diskriminacije onih koji to nisu, a koji bi odlično obavljali ovaj posao.

Ideja da se se kao zdravstveni medijatori zapošljavaju isključivo žene i isključivo majke takođe je diskriminatorsna ideja, a navodno je stvorena da se bori protiv diskriminacije. Tu se javlja kontradiktornost ovog društvenog sistema. Smatram da osoba koja treba da se bavi zdravljem Roma i Romkinja ne mora biti majka da bi prepoznala određene probleme u romskoj zajednici, niti da mora biti ženska osoba da bi lakše pristupila i prišla mladima pri rešavanju njihovih problema. Međutim, ni za moje mišljenje, kao ni za mišljenje većine pripadnika i pripadnica romskog naroda, niko nas ne pita. O uslovima koji su potrebni za ovu poziciju, kao i to da li su uslovi ispunjeni ili ne, odlučuje Ministarstvo zdravlja ili ustanova u kojoj se konkuriše za tu radnu poziciju. A uslove koji su potrebni da se ispune uvelo je Ministarstvo zdravlja bez konsultacije sa romskim aktivistima.

Potom, novčana nadoknada za tu radnu poziciju trebalo bi da bude u rangu prosečne plate Republike Srbije, međutim ona je ispod minimalne zarade.

S obzirom na ciljeve zdravstvenih medijatora – a to su unapređenje zdravlja Roma, naročito žena i dece, poboljšanje dostupnosti zdravstvene zaštite, nivoa informisanosti o zdravlju i smanjenje nejednakosti – smatram da bi bilo dobro da na toj funkciji budu zaposlene osobe koje su vrlo dobro upoznate sa situacijom Roma i Romkinja u naseljima, a pre svega oni koji znaju romski jezik.

Čini mi se da cilj smanjenja nejednakosti nije izvodljiv ukoliko zdravstveni medijator nije romske nacionalnosti, jer osobe koje nisu Romi ne mogu da znaju s kojim se preprekama, problemima i situacijama susreću Romi i Romkinje. Takođe, osobe koje nisu živele u romskim naseljima ili na neki drugi način

nemaju kontakt s tim naseljima, nisu upoznate sa situacijom u istim tim naseljima.

Ipak, trenutno je u Srbiji možda nekih 20% opština i gradova u kojima su zdravstveni medijatori Romi. Čak i kada se čini da to nije slučaj, jer možda stvari izgledaju drugačije na papiru, mi na terenu i u praksi znamo da je situacija drugačija.

Kada je reč o diskriminaciji koja se pojavljuje u zdravstvenim ustanovama i koju bi zdravstveni medijatori navodno trebalo da otklone, spreče, prijave i umanje, ni tu nije dobra situacija. To se događa zbog toga što zdravstvene medijatore zapošljava ustanova u kojoj su diskriminacija i rasizam sistemski! Diskriminaciju Roma i Romkinja upravo najviše vrše oni koji su zaposleni u zdravstvu. Kako onda očekivati da će oni koje je takva institucija zaposlila i koji faktički zavise od te institucije u kojoj su dobile posao, zaista imati za cilj da se bore protiv diskriminacije?

Kao zdravstvena radnica zaposlena u jednoj privatnoj ustanovi, već nakon kratkog radnog iskustva od svega nekoliko godina sam naišla na mnoštvo diskriminacija, segregacija, odbacivanja, malicioznih komentaranja pripadnika/ca drugih narodnosti, pa i romske. Smatram da je moja dužnost, ne samo kao Romkinje već i kao medicinarke, da se borim protiv toga i da uvek reagujem u takvim situacijama. Međutim, država bi morala raditi na tome da se rasizam u potpunosti iskoreni iz svih javnih institucija.

Romi i Romkinje se sa rasizmom susreću svakodnevno i skoro svuda. Na primer, nailaze na rasizam pri kupovini osnovnih životnih namirnica u prodavnicima: ako su možda tamnije boje kože ili recimo drugačije obučeni od okoline, ili pak nije dobro

akcentovana reč za namirnicu koju osoba plaća svojim teško zarađenim novcem... Svakako, svakodnevno suočavanje sa rasizmom čini da osobe gube volju za borbom, za životom. Javlja se i strah koji je veoma teško iskoreniti.

Navešću samo neke primere rasizma sa kojim sam se susrela u zdravstvu. Pacijentkinja je došla u privatnu ustanovu da traži pomoć, jer u državnoj nije stigla na red ili pak nema zdravstvenu knjižicu (jer je došla iz Nemačke i nije uspela da obavi administrativni deo za podnošenje prava na zdravstvenu zaštitu o teretu države Republike Srbije). Ona nailazi na prepreke koje su očigledan primer diskriminacije i rasizma. Pacijentkinja nije informisana o svojim pravima i smatra da je normalno da je medicinske sestre nazivaju „cigusom“, „nepismenom“ i raznim ružnim epitetima koje niko ne bi želeo da mu se udeljaju. Naime, iako je ta pacijentkinja romske nacionalnosti jedna od onih koja je mogla da si priušti da o svom trošku primi terapiju, opet je naišla na problem. I to od strane medicinskih sestara koje dobijaju mesečnu nadoknadu na konto njene naplaćene terapije.

Kada je reč o Romkinjama i o ženskom reproduktivnom zdravlju, nailazim na svakodnevno etiketiranje koje se tiče broja dece, loše higijene ili boje kože...

A šta je sa onim osobama koje nemaju mogućnost da idu u privatne ustanove i koje su takođe osuđene da trpe teror od strane medicinara, a nije izvesno ni da će im zdravstvena usluga biti pružena? Iako su došli da mole za pomoć oni prvo naiđu na prepreku, pa tek onda možda dobiju brigu i negu na koje imaju puno pravo i koja im sleduje.

Republika Srbija se od 2005. godine, sa podrškom Dekadi inkluzije Roma, pridružila političkoj posvećenosti evropskih

vlada u eliminaciji diskriminacije Roma/kinja i smanjenju razlike između romskog i ostalih naroda. Ona je tom podrškom pristala na pomaganje Romima i Romkinjama u svakom pogledu i u svim aspektima koji su prepoznati kao prioritetni (stanovanje, zdravstvo, obrazovanje, zapošljavanje i socijalna zaštita). Ali, u praksi to nije tako, niti će biti sve dok institucije i ljudi ne nauče da prihvataju različitosti, kako nacionalne, tako i polne, rodne, seksualne, verske i bilo koje druge. Mislim da bi uključivanjem Roma i Romkinja u javne institucije država mnogo dobila: raznolik kadar, pun inovativnih metoda, informacija, ideja i timske energije. Smatram da je i ideja da postoje zdravstveni medijatori dobra zamisao, samo kada bi uslove za taj posao određivali oni kojima su njihove usluge i potrebne: Romi i Romkinje, romski aktivisti, romski koordinatori/ke, pedagoški asistenti i svi drugi koji su romske nacionalnosti i koji imaju neposredni dodir sa siromašnim romskim zajednicama. Kada kažem Rom ili Romkinja, mislim dakle pre svega na osobe koje se u svakom trenutku zalažu za dobrobit romskog stanovništva i koje znaju romski jezik (na bilo kom dijalektu, jer ih imamo mnogo).

Na kraju, postavlja se pitanje da li mi uopšte možemo da se suprostavimo sistemu individualnim i malim koracima, ili bi trebalo da se osmisle drugačije i kolektivne akcije...

– ŠTA TO SMRDI U VAZDUHU? EKOLOŠKI RASIZAM!

Problemi povezani sa degradacijom životne sredine poslednjih godina postaju sve očigledniji velikom broju građana i građanki Srbije. Pijaća voda nije zadovoljavajućeg kvaliteta u više mesta širom Srbije, a u Zrenjaninu voda nije za piće već više od 18 godina.¹⁸ Tek nešto više od 10% stanovništva obuhvaćeno je sistemom za preradu otpadnih voda, dok oko 30% teritorije grada Beograda i dalje nije obuhvaćeno kanalizacionom mrežom.¹⁹ Gradovi Srbije i regiona često su na listama

18 *Fabrika žednih – slučaj zrenjaninskog postrojenja za preradu vode*, CRTA, Polekol, mart 2021. Dostupno na: <https://crt.rs/wp-content/uploads/2021/04/Fabrika-z%CC%8Cednih-studija-sluc%CC%8Caja.pdf>

19 *VODA je zajedničko dobro: prilog za borbu protiv privatizacije vodosnabdevanja*. Beograd: Centar za politike emancipacije, 2017. Dostupno na: https://cpe.org.rs/wp-content/uploads/2017/12/Vode-je-zajedni%C4%8Dko-dobro_WEB-CPE-2017-1.pdf

gradova s najzagađenijim vazduhom na svetu. S druge strane, svakodnevno nestaju javne i zelene površine, dok se u zaštićenim područjima grade objekti koji narušavaju kvalitet životne sredine. Planirano je otvaranje novih rudnika uprkos tome što je širenje rudnih kopova dovelo pojedine porodice na ivicu opstanka.²⁰ Uz sve to, u Srbiji – prema podacima Agencije za zaštitu životne sredine – postoji barem 2305 identifikovanih divljih deponija.²¹

Romi i Romkinje se, kao pripadnici marginalizovanih grupa, suočavaju sa svim navedenim problemima i osećaju njihove posledice višestruko. Čest je slučaj da romska domaćinstva nemaju dostupnu pijaću ni tehničku vodu, a kanalizacija retko kada dolazi do romskih naselja. Daljinsko grejanje i dalje predstavlja privilegiju i dostupno je samo malom broju Roma i Romkinja. Oko romskih naselja se često formiraju smetlišta usled toga što javno komunalna preduzeća ne sakupljaju otpad redovno.

Problem zagađenja vazduha posebno pogađa Rome i Romkinje koji zbog svoje klasne pozicije bivaju ostavljeni na prvoj liniji zagađenja. Romi najčeće žive u najzagađenijim delovima grada, s najmanje zelenih i javnih površina. Pored toga, najveći broj Roma i Romkinja je prinuđen da svoj svakodnevni opstanak traži na poslovima koji se odvijaju na otvorenom prostoru gde je i kvalitet vazduha najlošiji. Posebno su izložena romska deca koja – dok rade – moraju da udišu toksična isparenja od saobraćaja i industrije. Osim zagađenja na otvorenom prisut-

20 Dostupno na: <https://balkans.aljazeera.net teme/2021/11/11/zivot-uz-borske-rudnike-samo-cekamo-da-nam-se-kuce-sruse>

21 Upravljanje otpadom u Republici Srbiji u periodu 2011-2019. Dostupno na: http://www.sepa.gov.rs/download/Otpad_2011-2019_Final.pdf

no je i unutrašnje zagađenje, jer se objekti usled energetskog siromaštva često greju na neefikasne peći koje dodatno utiču na loš kvalitet vazduha i pogađaju prevashodno žene (koje su, zbog patrijarhalnih odnosa u kapitalizmu, više vezane za kućne poslove).

Umesto prepoznavanja pozicije romske manjine u odnosu na rastuće probleme degradacije životne sredine i predloga sistematskih rešenja, od strane ne-romskih društvenih grupa i većinskog stanovništva se čuje osuda. Često se za problem zagađenja vazduha okrivljuju Romi i Romkinje iz podstandardnih naselja, čime se pažnja sa sistematskih uzroka problema odvlači na individualne primere onih koji zapravo trpe posledice uzroka, čime se targetira cela jedna (već i ovako) marginalizovana grupa.

Umesto uključivanja romske zajednice u rešavanje problema zagađenja vazduha, često se čuju neosnovane i rasističke osude. Primetan je nedostatak razumevanja orodnjeno i rasijalizovano-klasnog položaja Roma i Romkinja u trenutnom kapitalističkom sistemu, te promišljanje ekoloških odnosa u vezi sa strukturnim uslovima. Umesto prepoznavanja siromaštva i energetskog siromaštva kao uzročnika problema vezanih za kvalitet vazduha i degradaciju životne sredine, fokus se premešta na nacionalnu grupu koja je i sâma najpogođenija zagađenjem.

U ovom tekstu pokušaćemo da detektujemo glavne probleme sa kojima se romska populacija susreće kada je u pitanju zagađenje vazduha, da analiziramo njihove uzroke i predložimo kratkoročna i dugoročna rešenja kako bi se problem najpre ublažio a potom i dugoročno rešio.

Pregled stanja

U godišnjem izveštaju o stanju kvaliteta vazduha u Republici Srbiji za 2020. godinu,²² koji objavljuje Agencija za zaštitu životne sredine, navodi se da je kvalitet vazduha bio u trećoj kategoriji, odnosno prekomerno zagađen u više gradova u Srbiji. Vazduh je bio prekomerno zagađen u Beogradu, Nišu, Užicu, Valjevu, Kraljevu, Novom Pazaru, Zaječaru i Popovcu zbog prekomernog zagađenja suspendovanim česticama, dok je u Boru vazduh bio zagađen usled prekoračenja dozvoljenog nivoa sumpor-dioksida. Verovatno su zagađeni i neki drugi gradovi, ali kako ne postoji merenje kvaliteta vazduha u svim mestima u Srbiji, nema ni dovoljno podataka za celokupni prostor u državi.

U istom izveštaju se navodi da su glavni izvori zagađenja za celokupnu teritoriju Srbije: toplane snage manje od 50 MW i individualno grejanje, industrija, poljoprivreda, energetika i drumski saobraćaj. Očigledno je da se radi o komplikovanom problemu za čije rešavanje je potrebna dugoročna, sistematska i multisektorska saradnja.

Međutim, umesto da se fokus stavi na sistematska rešenja, krivica za loš kvalitet vazduha se često prebacuje na leđa građana. Često se individualna ložišta i saobraćaj apostrofiraju kao najveći problem, za koji su isključivo odgovorni građani koji koriste loše energente i voze stare automobile. Na taj način, prebacivanje krivice na građane ide po hijerarhijskom nivou, pa se redovno susrećemo s pojavom da se najveća krivica prebacu-

²² Dostupno na: http://www.sepa.gov.rs/download/izv/Vazduh_2020.pdf

je na najmarginalizovanije grupe – poput Roma i Romkinja, čiji glas se u ovom društvu i najslabije čuje.

Ekološki problemi se često koriste kao izgovor za rasističku retoriku i delovanje. Prvi slučaj korišćenja ekoloških problema i pitanja dobrobiti životinja zarad širenja ekstremno desničarske ideologije i napade na Rome²³ u našoj državi videli smo kod pokreta Levijatan. U svim aktivnostima, kao i u diskursu ove desničarske grupe, pod izgovorom zaštite životinja targetirani su pripadnici i pripadnice romske nacionalnosti.

Međutim, čini se da Levijatan nije izolovani slučaj, te da se i u drugim aspektima zaštite životne sredine sve češće javljaju organizacije ili inicijative koje se koriste desnim populizmom i za problem zagađenja vazduha okrivljuju Rome i Romkinje. Oni, pri tom, uopšte ne ulaze u stvarne uzroke zagađenja, već samo stigmatizuju grupe na etničkim i rasističkim osnovama. Uz to, i mediji igraju veliku ulogu u ovoj opasnoj retorici i rasijalizovanoj reprezentaciji, jer – između ostalog i zarad podizanja broja pregleda – senzacionalizuju ovakve nenaučne izjave. Čak su i mediji poput Politike²⁴ i RTS-a²⁵ više puta pisali o tome bez uzimanja izjava obe strane, pa u ovakvim izveštajima glas Roma i Romkinja ponovo ostaje nečujan.

Romi se najčešće okrivljuju da iz njihovih neformalnih naselja dolazi zagađenje usled korišćenja loših energenata za greja-

23 Robert Kasumović, *Rasizam prerušen u aktivizam za prava životinja?* Dostupno na: <https://www.masina.rs/rasizam-preprusen-u-aktivizam-za-prava-zivotinja/>

24 Dostupno na: <https://www.politika.rs/sr/clanak/491905/Beograd/Spaljaju-izolaciju-sa-kablova-i-truju-zitelj-Cukaricke-padine>

25 *Nelegalno paljenje otpada guši sve veće gradove u Srbiji – koliko je opasno.* Dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/4084415/paljenje-otpada-zagadjenje.html>

nje, kao i za zagađenje vazduha usled spaljivanja sekundarnih sirovina kako bi se dobili materijali za prodaju. Činjenica je da postoji određeni doprinos zagađenju vazduha koji dolazi i iz romskih naselja, i treba se raditi na njegovom smanjenju, ali je i činjenica da se taj doprinos najčešće preuveličava, da se pritom ovo minorno zagađenje ne komparira sa mnogo većim zagađivačima, da se gotovo nikada ne čuje glas lokalne romske zajednice i da se ne sagledava klasna pozicija Roma i Romkinja koja ih dovodi u situaciju da moraju da spaljuju sekundarne sirovine kako bi preživeli.

Kritika trenutne situacije

Učestali argument u debati o uticaju romskih naselja na kvalitet vazduha u gradovima je taj da se zbog korišćenja različitih niskokaloričnih i visoko-štetnih energenata u podstandardnim romskim naseljima zagađuje vazduh. Na prvu loptu, ovaj argument deluje kao logičan, ali ako se stvari dublje analiziraju i sagledaju unutar društvene strukture, dolazimo do toga da je glavni problem u ovim slučajevima zagađenja *siromaštvo*, te da zagađenje nije vezano za individualne akcije onih koji imaju određenu boju kože. Međutim, pošto romske zajednice i jesu najsiromašnije društvene grupe, često se ti argumenti svesno ili nesvesno zamenjuju.

Kada se pominju emisije štetnih gasova iz naselja gde dominantno stanuju Romi treba se imati u vidu da od ukupno 34.375 romskih domaćinstava, koliko ih je registrovano prema

popisu iz 2011. godine,²⁶ 1032 domaćinstva ili oko 3% nema instalacije za električnu energiju. Vodovodne instalacije nema 16.7% domaćinstava, sličan broj nema ni kanalizacionu mrežu. Još je veći procenat romskih domaćinstava koja nemaju kupatilo – 37%, a čak 89% romskih domaćinstava nije priključeno na centralno grejanje. Ovi podaci pokazuju da velik broj Roma i Romkinja u XXI veku živi ispod svake granice dostojanstvenog života, duboko u siromaštvu, bez pristupa osnovnim komunalnim uslugama.

Danas je više od 21% romskih domaćinstava u objektima od slabih materijala. Objekti u kojima žive Romi su prosečno dosta manje površine od objekata u kojima stanuje većinsko stanovništvo. Dok je broj osoba koje nastanjuju prosečno romsko domaćinstvo (4.1 član po domaćinstvu) bilo 2011. godine značajno veće od ukupnog proseka (2.8 članova po domaćinstvu). Iz ovih podataka može da se zaključi kako je ukupno korišćenje energenata po glavi stanovnika u romskim domaćinstvima – uprkos neefikasnosti – dosta niže, zbog male površine objekata i većeg broja članova.

U slučaju romske manjine kao i u slučaju drugih siromašnih društvenih grupa, korišćenje loših ali jeftinijih energenata nije izbor već nužda. „Sloboda izbora“ se svodi na to da ili birate da se smrzavate u slabo izolovanom objektu ili da se barem malo zagrejete uz korišćenje loših energenata, čiju ćete cenu platiti dugoročno – pogoršanim zdravljem.

Romima se zamera što u svojim objektima spaljuju sekundarne sirovine koje prikupe tokom dana, a zaboravlja se da su

26 Dostupno na: <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Romi.pdf>

upravo romski sakupljači sekundarnih sirovina najzaslužniji što reciklažni sistem u Srbiji barem i malo funkcioniše, te da su oni ti radnici i radnice od kojih dolazi najveći deo sirovine.²⁷

Druga grupa koja se nalazi na udaru su sakupljači sekundarnih sirovina koji spaljuju određene sirovine kako bi dobili čist metal za prodaju. Uglavnom se spaljuju plastični delovi, koji mogu da budu kancerogeni i jako opasni kada se nađu u vazduhu. Ovakva aktivnost, pre svega, ugrožava ove ljude i stanovnike naselja u kojima žive, a onda i širi prostor oko naselja. Pa ipak se mora razumeti da je za većinu sakupljača sekundarnih sirovina to jedini način preživljavanja koji moraju da prihvate uprkos visokim zdravstvenim rizicima i mizernoj zaradi. Deo odgovornosti u ovakvim slučajevima ide i na otkupljivače ovakvih sirovina, koji zarad smanjenja svojih troškova podstiču ovakve aktivnosti. Rešenje za ovaj problem je pre svega sistematsko i odnosi se na izvlačenje što većeg broja sakupljača iz siromaštva, kako bi im se otvorila mogućnost izbora.

Pri targetiranju romskih naselja i sakupljača sekundarnih sirovina često se koristi narativ kako ova naselja značajno doprinose zagađenju, te kako se u tim procesima stvaraju različite veoma toksične materije poput dioksina i furana. Istina je da ne postoji studija ili jasni dokaz ove uzročno-posledične veze, te da je samo *verovatno* da *neki deo* zagađenja dolazi i iz ovih aktivnosti. Ali kako, za sada, ne postoji tačno merenje, mnoge tvrdnje se svode na špekulacije. Uz to, u Srbiji ne postoji laboratorija koja meri nivo dioksina i furana u vazduhu i zemljištu,

27 *Sakupljači sekundarnih sirovina – (ne)vidljivi radnici*, Forum Roma Srbije, Beograd 2021. Dostupno na: <http://www.frs.org.rs/wp-content/uploads/2021/02/Skupljaci-sekundarnih-sirovina-3.pdf>

pa ova tvrdnja ostaje ne samo neproverena nego do daljnjeg i neproverljiva.

Kako bi se unapredio kvalitet života i smanjilo zagađenje vazduha u romskim naseljima neophodan je zajednički rad stanovnika tih i okolnih naselja, državnih institucija i civilnog sektora, a ne (rasistički obojena) targetiranja i optuživanja Roma i Romkinja za izazivanje zagađenja vazduha.

Kako do kvalitetnijeg vazduha

Kako bi se unapredio kvalitet vazduha, ali i životni standard velikog broja Roma i Romkinja, moguće je preduzeti više kratkoročnih i dugoročnih mera.

Umesto targetiranja sakupljača sekundarnih sirovina koji spaljuju plastiku, potrebno je promeniti propise o otkupu sekundarnih sirovina. Potrebno je obavezati otkupljivače da po fer ceni otkupljuju celokupnu sirovinu, a ne da zbog umanjena svojih troškova cenu dobijanja čistije sirovine prebacuju na Rome i Romkinje sakupljače, ali i stanovnike okolnih naselja koja osećaju posledice spaljivanja. Ukoliko se uvede ovakav protokol, onda bi u sledećoj fazi mogao da se i zabrani otkup spaljene sirovine, ali ovaj korak mora da se preduzme tek na kraju kada se obezbedi da sakupljači imaju osiguranu zaradu – inače će ih gurnuti u još dublje siromaštvo.

Kako bi se smanjile emisije zagađujućih materija koje dolaze iz individualnih ložišta, potrebna je podrška sa gradskog i državnog nivoa, jer je jedino tako moguće da stanovnici podstandardnih romskih naselja zamene neefikasne uređaje za grejanje efikasnijim verzijama. Ovakav podsticaj trebao bi da

bude u potpunosti subvencionisan, jer većina stanovnika podstandardnih naselja nema nikakav kapital da bi kofinansirala ovu meru.

Još jedna mera koja bi imala uticaj na unapređenje kvaliteta vazduha, ali i na sveopštu blagodat stanovnika romskih naselja, jeste da se svima obezbedi stalni pristup električnoj energiji, kao i drugim osnovnim komunalnim uslugama. Pristup električnoj energiji smanjio bi barem delimično korišćenje najprljavijih energenata.

U paketu sa stalnim pristupom električnoj energiji potrebno je obezbediti bolju pokrivenost romskih naselja radom javno-komunalne službe. Kada se obezbedi kontinuirano uklanjanje otpada, smanjiće se i potreba za otvorenim spaljivanjem otpada.

U onim delovima grada gde je to moguće potrebno je obezbediti ljudima mogućnost priključivanja na sistem centralnog grejanja, kao i pristupačnu cenu grejanja koju će socijalno osetljive grupe moći platiti. Prelazak na centralno grejanje značajno bi unapredio temperaturni komfor i uz to bi značajno smanjio emisije štetnih gasova i čestica u vazduhu.

Na kraju, potrebno je i osveščivanje većinskog stanovništva o privilegijama i predrasudama. Tek kada se shvati da problem kod zagađenja vazduha koji dolazi u siromašnim zajednicama nisu ni Romi niti bilo koja druga grupa već sâmo siromaštvo, može se krenuti u rešavanje problema. U ovom slučaju, mogli bi da parafraziramo rečenicu iz poznate seriju *Wire*: „Ako pratiš drogu, dobijaš narkomane i dilere droge. Ali počneš da pratiš novac i ne znaš gde će te odvesti.“ U ovom slučaju je jasno da bogati profitiraju od zagađenja od kog siromašni ispaštaju.

Takav je slučaj i sa emisijama CO₂ u vazduhu, koji je jedan od glavnih uzročnika globalnog zagrevanja. Istraživanje Oksfama i Instituta za životnu sredinu u Stokholmu²⁸ otkriva krajnju nejednakost po pitanju ugljeničnih emisija koje su dovele svet na rub klimatske katastrofe. U ovom istraživanju se navodi da je 10% najbogatijih (oko 630 miliona) odgovorno za 52% ukupnih globalnih ugljeničnih emisija u periodu od 1990. do 2015. godine. Dok je 1% najbogatijih koji poseduju ukupno 44% globalnog bogatstva, odgovorno za 15% ukupnih ugljeničnih emisija.

Umesto targetiranja sakupljača sekundarnih sirovina i romskih naselja potreban je širi participativni razgovor na temu zagađenja, kako bi se svi za početak upoznali sa problemima. Razgovor i upoznavanje sa zajednicom mogu predstavljati početni korak ka zajedničkom ublažavanju zagađenja vazduha na lokalnom nivou.

28 Tim Gore, (2020), *Confronting Carbon Inequality*, Oxfam. Dostupno na: <https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/621052/mb-confronting-carbon-inequality-210920-en.pdf>

– NEMAM LIČNU KARTU, DAKLE NE POSTOJIM

Pitanje stanovanja za Rome i Romkinje predstavlja jedno od najvažnijih činilaca socijalno-ekonomske integracije. Ono predstavlja jedan od najuočljivijih parametara kvaliteta života individua i porodica, te sastavni deo prava na odgovarajući standard življenja. Međutim, i ovo pravo je kao i brojna druga prava, usko vezano za ostvarivanje prava na lični dokument, odnosno ličnu kartu na koju ima pravo svaki punoletni državljanin Republike Srbije stariji od 16 godina,²⁹ a koji dokument predstavlja uslov za ostvarivanje osnovnih ustavno zagwarantovanih prava kao što su pravo na zdravstvenu zaštitu, socijalnu zaštitu, zaključenje braka, izborna pravo itsl.

Nesporna je činjenica da veliki broj Roma i Romkinja u Srbiji

²⁹ Zakon o ličnoj karti ("Sl. glasnik RS", br. 62/2006, 36/2011 i 53/2021), član 2.

živi u veoma lošim uslovima života, te postoji značajna razlika između uslova stanovanja romske zajednice i opšte populacije. Ali, zašto najpre pominjemo pitanje stanovanja? Zašto, kada postoje i drugi problemi sa kojima se susreću Romi i Romkinje, a koji su detaljnije opisani *Strategijom za socijalno uključivanje Roma i Romkinja* koju je donela Vlada RS za period 2016-2025. godine, a koja za osnovni cilj ima stvaranje uslova za socijalnu uključenost, smanjenje siromaštva i suzbijanje diskriminacije Roma i Romkinja, odnosno stvaranje uslova za pun pristup ostvarivanju ljudskih prava lica romske nacionalnosti.

Kao što smo napomenuli, stanovanje je usko povezano sa ostvarivanjem prava na lični dokument, jer mesto, opština i adresa stana su predstavljeni zakonskim terminom *prebivališta* na teritoriji Republike Srbije, a koji je jedan od obaveznih uslova za ostvarivanje prava na lični dokument, koje lice treba da poseduje u trenutku podnošenja zahteva nadležnoj policijskoj ispostavi, tačnije, prebivalište predstavlja mesto u kojem se građanin nastanio s namerom da u njemu trajnije vreme živi, odnosno mesto u kojem se nalazi centar njegovih životnih aktivnosti, profesionalnih, ekonomskih, socijalnih i drugih veza koje dokazuju njegovu trajnu povezanost sa mestom u kojem se nastanio.³⁰

Naime, zakonska obaveza i dužnost državljanina starijeg od 16 godina života koji ima prebivalište na teritoriji Republike Srbije je da ima ličnu kartu,³¹ ali šta je sa licima koja nemaju prebivalište? Ili, tačnije, šta je sa onima koji „prebivalište“ ne-

30 Zakon o prebivalištu i boravištu građana ("Sl. glasnik RS", br. 87/2011) član 3, stav 1, tačka 2.

31 Zakon o ličnoj karti ("Sl. glasnik RS", br. 62/2006, 36/2011 i 53/2021), član 3.

formalno imaju, ali s obzirom na činjenicu da žive u ilegalnim naseljima, adresa njihovog stanovanja i centra njihovih životnih, profesionalnih, socijalnih i drugih aktivnosti ne može formalno da se prihvati kao prebivalište?

Sa ovakvim problemom se uglavnom susreću Romi i Romkinje iz neformalnih naselja koji nemaju dokaze o vlasništvu, niti o drugom pravnom osnovu stanovanja, kao i oni među licima romske nacionalnosti koji su poreklom sa Kosova, a koji žive na teritoriji Srbije.

Primeru radi, jedno lice može biti rođeno u Srbiji, imati nježno državljanstvo i provesti ceo život u jednom mestu na njenoj teritoriji, ali ako nema prijavljeno prebivalište, većina prava i institucija će mu/joj biti nedostupna: što znači da je generalno pitanje posedovanja državljanstva nesporno, ali neprijavljeno prebivalište uskraćuje mogućnost da se ima koristi od srpskog državljanstva.

Kao što smo napomenuli, ovaj problem najviše pogađa pripadnike romske zajednice zbog siromaštva i života u neformalnim naseljima, te oni ne mogu dostaviti dokaz o pravnom osnovu stanovanja prilikom prijavljivanja prebivališta. Oni taj problem nekad čak i mogu da reše prijavom kod rođaka koji imaju regulisano pravno pitanje stanovanja ili komšija (koji često traže određenu nadoknadu za to), ali kod lica romske nacionalnosti koji su državljani Republike Srbije poreklom sa Kosova ta mogućnost je otežana s obzirom na činjenicu da za njih postoje dodatni uslovi za prijavu prebivališta koji su nametnuti isključivo ovoj kategoriji državljana. Postupak za prijavu i odjavu prebivališta ovih lica, kao i izdavanje pasoša, uređeno je vladinom Uredbom o postupku utvrđivanja ispu-

njenosti propisanih uslova za izdavanje pasoša za lica sa područja Autonomne pokrajine Kosovo i Metohija³² donete 2009. godine. Uslovi za ova lica su još rigoroznija, jer isti podležu dodatnim uslovima gde Ministarstvo za unutrašnje poslove i drugi nadležni organi vrše bezbednosne i druge odgovarajuće provere ovih lica, od stanovanja na prijavljenoj adresi, obezbeđenja prihoda i slično.

U praksi to izgleda ovako: lice romske nacionalnosti poreklom sa Kosova i Metohije podnese zahtev nadležnoj policijskoj upravi za izdavanje lične karte i, s obzirom na činjenicu da živi u neformalnom romskom naselju, podnosi zahtev za prijavu na adresi kod komšije koji ima legalizovan stambeni objekat, za šta opet mora da plati tu uslugu bez obzira na svoj socio-ekonomski status, jer komšija neće to uraditi besplatno, ili se prijavljuje kod rođaka, koji opet često mogu tražiti plaćanje ove usluge. Nakon podnetog zahteva, službenici Ministarstva unutrašnjih poslova dolaze u kontrolu i nekad ne zateknu lice na pomenutoj adresi, te se donosi odbijajuće rešenje i lice je onemogućeno da ostvari pravo na ličnu kartu. Štaviše, neka lica se i nađu na datoj adresi, ali službenici na teren izađu još jednom ili dva puta i opet ne zateknu to lice i ponovo se donese odbijajuće rešenje. Nekad se desi da se lice zatekne putem svake terenske provere na adresi, ali se opet donosi odbijajuće rešenje, jer *prema slobodnoj proceni policijskih službenika* to lice nema nameru da mu to mesto bude stalno mesto stanovanja i centra njegovih/njenih životnih, profesionalnih, socijalnih i drugih aktivnosti.

32 Uredba o postupku utvrđivanja ispunjenosti propisanih uslova za izdavanje pasoša za lica sa područja Autonomne pokrajine Kosovo i Metohija: 76/2009-3.

Postavlja se pitanje, na osnovu čega službenici Ministarstva unutrašnjih poslova temelje ovakve zaključke? Da li ovo predstavlja zloupotrebu njihovog diskrecionog ovlašćenja? Da li isti uzimaju u obzir da ova lica bez ličnog dokumenta ne mogu ni svoju decu da prijave,³³ ne mogu da se formalno zaposle, da zaključe brak, da ostvare pravo na zdravstvenu zaštitu, te u skladu sa tim nemaju otvoren ni zdravstveni karton, ne mogu da se vakcinišu i bezbroj raznih nemogućnosti? Da li se ikad uzme u obzir da u vreme provere ta lica (često u neformalnom sektoru) rade kako bi sebi i svojoj porodici omogućili minimum egzistencije za život? Čemu služi važeća *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja* koja govori o brojnosti romskih neformalnih naselja i problemima sa kojim se susreće romska zajednica, kada se ista ne primenjuje od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, dok je istu Strategiju donela Vlada RS u čijem se sastavu nalazi pomenuto ministarstvo?

Zakon o prebivalištu i boravištu građana predviđa mogućnost da građanima koji ne mogu da prijave prebivalište na osnovu prava svojine na stan, ugovora o zakupu stana ili po bilo

33 Agencija Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR) je naglasila, s obzirom na to da se ove godine obeležilo 60 godina od usvajanja Konvencije Ujedinjenih nacija o statusu lica bez državljanstva iz 1961. godine, da je „osiguranje prava na državljanstvo i smanjenje apatridije moguće i da je važnije nego ikada“. Naime, deca roditelja romske nacionalnosti koji se suočavaju sa ovim problemom nemogućnosti ostvarivanja prava na ličnu kartu, u riziku su da se njihova deca ne upišu u matičnu knjigu rođenih, čime su izložena riziku od apatridije. Ako se nikada ne upišu u matičnu knjigu rođenih, biće im potpuno onemogućeno ili značajno otežano ostvarivanje prava na obrazovanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu. Nikada neće moći da se venčaju i povećava se rizik da i njihova deca ostanu bez državljanstva. Ovo bi predstavljao problem koji bi se prenosio „s kolena na koleno“ i stvarao minimalne šanse za bilo kakav uspeh ili napredak, jer neupisivanje činjenice rođenja unosi neizvesnost u pogledu činjenica koje su ključne za sticanje državljanstva, kao što su mesto detetovog rođenja ili njegovo poreklo.

kom drugom pravnom osnovu, nadležni organ može utvrditi prebivalište na adresi njihovog stalnog stanovanja, na adresi prebivališta njihovog supružnika ili vanbračnog partnera, prebivališta njihovih roditelja ili na adresi centra za socijalni rad.³⁴

Jedina svetla tačka rešenja ovog dugoročnog problema bila je jedna od novina u Zakonu: prijava na adresu centra za socijalni rad. Međutim, ni to nije dalo rezultata, a ovo mi je poznato s obzirom na informacije od javnog značaja koje sam podnosila tokom svog rada i aktivizma mnogim centrima za socijalni rad na područjima na kojima živi veći broj Roma i Romkinja. Na taj način sam dolazila do saznanja da je na njihovim adresama veoma mali broj ukupno prijavljenih, od kojih se tačan broj prijavljenih Roma i Romkinja čak ni ne zna, s obzirom da svi centri svoje evidencije prijavljenih ne vode po nacionalnoj osnovi.

S obzirom na to da ovaj problem romsku zajednicu pogađa dosta godina unazad, novi problemi se samo nižu i dalje. Svi smo svedoci pošasti izazvane korona virus koja je ceo svet, pa i Srbiju, pogodila pre skoro dve godine i sa kojom se i dalje borimo. Da bi država donekle ublažila posledice koje su nastale, donet je Zakon o privremenom registru punoletnih građana Republike Srbije kojima se uplaćuje pomoć za ublažavanje posledica pandemije bolesti Covid-19 izazvane virusom SasCoV-2, koji za cilj ima sačinjavanje i vođenje Privremenog registra punoletnih državljana Republike Srbije kojima se uplaćuje novčana pomoć i dopunska novčana pomoć za ublažavanje posledica pandemije bolesti, te se određuje način uplate novčane pomoći i dopunske novčane pomoći za ublažavanje posledica pande-

34

Zakon o prebivalištu i boravištu građana, član 11

mije punoletnim državljanima Republike Srbije, kao i druga pitanja koja su od značaja za dobijanje novčane pomoći i dopunske novčane pomoći.³⁵

Koliko god bila dobra volja države da ublaži posledice pandemije, ova pomoć je opet većinu romske zajednice stavila u neravnopravan položaj, s obzirom na to da je uslovljavanjem u pogledu prijavljenog prebivališta na teritoriji Republike Srbije i posedovanja važeće lične karte njima onemogućeno da ostvare pravo na novčanu pomoć.

Treba imati u vidu da visoka stopa siromaštva, kao i činjenica da pojedina romska domaćinstva i danas opstaju bez vode i struje u neformalnim romskim naseljima, čini Rome i Romkinje u vreme pandemije virusa Covid-19 dodatno ranjivijim, te je neophodno da u ovom periodu ne budu ostavljeni bez podrške.

Ni tu nije kraj problemima romske zajednice. Izmenama Zakona o vanparničnom postupku iz 2012. godine uvedena je u pravni poredak nova vrsta postupka – postupak za utvrđivanje vremena i mesta rođenja.³⁶ Kako jedan od bitnih uslova za ostvarivanje prava na ličnu kartu predstavlja prebivalište, tako postoje i ona lica čija činjenica rođenja nije evidentirana u matičnim knjigama, koji uslov je jedan od najvažnijih za ostvarivanje prava na ličnu kartu. Uvođenjem ovog postupaka u pravni sistem je omogućeno građanima koji do tada nisu bili upisani u matičnu knjigu rođenih, niti su mogli da se na-

35 Zakon o privremenom registru punoletnih državljana Republike Srbije kojima se uplaćuje novčana pomoć za ublažavanje posledica pandemije bolesti Covid-19 izazvane virusom Sars-CoV-2 ("Sl. glasnik RS", br. 40/2021 i 96/2021) član 1

36 Članovi 71a do 71lj Zakona o vanparničnom postupku ("Sl. glasnik SRS", br. 25/82 i 48/88 i "Sl. glasnik RS", br. 46/95 - dr. zakon, 18/2005 - dr. zakon, 85/2012, 45/2013 - dr. zakon, 55/2014, 6/2015 i 106/2015 - dr. zakon)

knadno upišu, pribave lične dokumente i pristupe mnogim pravima i uslugama koje im do tada nisu bile dostupne. Ovo predstavlja jednu od pozitivnijih mera koje su znatnije dovele do pozitivnijih promena, međutim i to bi moglo da bude dovedeno u pitanje. Naime, ovu meru bi značajno mogao da ugrozi Zaključak građanskog odeljenja Vrhovnog kasacionog suda o nadležnostima vanparničnog suda u postupku upisa u matičnu knjigu rođenih. Ovaj Zaključak u značajnoj meri anulira pozitivne promene koje su pre desetak godina donele dopune Zakona o vanparničnom postupku, jer je istim zaključkom sud zauzeo stav da vanparnični postupci za utvrđivanje vremena i mesta rođenja mogu da se sprovedu tek ako je prethodno neuspešno vođen upravni postupak naknadnog upisa u matičnoj knjizi rođenih. Pored toga, Vrhovni kasacioni sud u Zaključku navodi da lice koje je bilo upisano u matičnu knjigu rođenih, ali je ostalo bez tih podataka jer su te knjige uništene, ne može da pokrene postupak utvrđivanja vremena i mesta rođenja, kao da to ne mogu učiniti ni „lica koja su upisana u matične knjige rođenih u tzv. R. Kosovo“.³⁷ „Ovakvi stavovi VKS ne samo da bezrazložno otežavaju ili uskraćuju građanima pristup sudu, nego su u suprotnosti sa važećim propisima i Ustavom Srbije. Insistiranjem na tome da se vode upravni postupci i u slučajevima kada je očigledno da stranke nemaju izgleda na uspeh u tim postupcima, ne samo da bi se bespotrebno produžio period u kome građani ostaju bez upisa u MKR, i ne samo da bi se u mnogim slučajevima izlagali uzaludnim troškovima, nego se povećava rizik da će,

37 Praxis "Problemi u primeni postupka za utvrđivanje vremena i mesta rođenja".

obeshrabreni neuspehom u pravnom postupku, odustati od pokretanja sudskog postupka i ostati neupisani u MKR.”³⁸

Imajući u vidu sve navedeno – te s obzirom na to da u Srbiji prema istraživanju Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije³⁹ postoji 702 podstandardna romska naselja i da stanovnici tih naselja vrlo često nisu registrovani ni kao vlasnici zemljišta, ni kao vlasnici stanova koji su sagrađeni na tom zemljištu, ili ni jedno ni drugo⁴⁰ – problem je alarmantan. Očigledno je da raznorazni projekti, kao ni državne politike poput donošenja *Strategije za socijalno uključivanje romske zajednice* nisu dali previše rezultata, jer situacija je sve gora.

Jedino šta je romskoj zajednici preostalo – a što je trebalo odavno da bude prioritet – je politička participacija Roma i Romkinja, jer ukoliko Romi nisu deo političkih odluka, te ne učestvuju u odlukama koje države donosi u vezi sa situacijom u kojoj se nalaze, onda ne mogu napredovati ni kao zajednica ni kao pojedinci. Vrlo dobro smo osetili na svojoj koži: era humanitarne pomoći nije rešavala situaciju Roma i Romkinja, čak i onda kada je ublažavala posledice, nije iskorenila uzroke problema.

38 Praxis “Problemi u primeni postupka za utvrđivanje vremena i mesta rođenja”.

39 „Mapiranje podstandardnih romskih naselja prema rizicima i pristupu pravima u Republici Srbiji”.

40 Izveštaj „Romi i Romkinje u Srbiji i položaj Roma i Romkinja povratnika iz Zapadne Evrope”, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH.

– ROMSKO PITANJE ZAROBLJENO U PROJEKTOJ KUTIJI

Iako je romska nacionalna manjina najsiromašnija grupacija stanovništva u Srbiji, problemi Roma i Romkinja su gotovo nevidljivi u široj javnosti i medijima. O problemima romskog naroda govori se uglavnom oko 8. avgusta, na međunarodni dan Roma, i oko drugih prigodnih datuma: i to retorički, pobrojavanjem problema koji su uočljivi na prvi pogled, bez dublje analize i eventualnih predloga za rešavanje istih. Međutim, za razliku od ovih simboličkih reprezentacija, odnos vlasti prema pripadnicima i pripadnicama romske nacionalne manjine se u realnosti može opisati kao potpuno ignorisanje.

Država gotovo da ne izdvaja nikakva sredstva za rešavanje problema zapošljavanja, stanovanja i obrazovanja Roma, a ukoliko se neka sredstva i formalno namene u ove svrhe, vrlo često su nenamenski trošena ili o njihovom trošenju nema nikakvog traga i opravdanja.

Danas je skoro sva odgovornost integracije romske nacionalne manjine svaljena na civilni sektor i to isključivo kroz projektno finansiranje od strane stranih i domaćih fondacija, gotovo bez ikakvog učešća države. Ukoliko država i uzme neko minimalno učešće, to je najčešće zbog obaveze zadovoljenja birokratskih okvira, obaveza prema Evropskoj uniji ili radi korišćenja sredstava koja su namenjena projektom.

S obzirom na preovlađujuću situaciju koja traje decenijama, može se reći da je romsko pitanje postalo isključivo projektno pitanje i, samim time, u potpunosti depolitizovano. Ali, ostaje i pitanje: da li nevladin sektor može sam po sebi dovesti do boljitka za romsku manjinu i da li je uopšte realno očekivati ikakav boljitak za Rome i Romkinje u ovakvim okolnostima?

U vreme „Dekade”

Period nakon 2000. godine je višestruko važan za romsku manjinu. Na izborima 2007. godine Romi su dobili svoje predstavnike u parlamentu, zahvaljujući činjenici da je bio ukinut cenzus strankama nacionalnih manjina. U tadašnju narodnu skupštinu su kao politički predstavnici romske nacionalne manjine ušli Srđan Šajin i Rajko Đurić. Ipak, ovaj uspeh je bio kratkog daha, jer su već naredne godine održani novi parlamentarni izbori na kojima su ukinute pomenute mere i romska manjina je ponovo ostala bez predstavnika u parlamentu.

Daleko važnija činjenica je da je 2005. godine otpočeo projekat takozvane „Dekade za inkluziju Roma“, koji je trajao do 2015. godine. Ovaj projekat sproveden je pod patronatom Evropske Unije sa ciljem da će – uz pomoć različitih fondacija

i donatora – država Srbija uspeti da unapredi položaj romskog stanovništva i da reši neke od ključnih problema sa kojima se Romi suočavaju, poput zapošljavanja, stanovanja, obrazovanja i socijalne zaštite.

Projekat *Dekade* bio je od suštinskog značaja za integraciju romskog stanovništva i prihvaćen je sa velikim entuzijazmom od strane romske zajednice. Međutim, iako je na papiru delovao kao dobar projekat, u realnosti je sproveden veoma površno, pa je najveći deo novca potrošen na izradu dokumentacije i zadovoljenje birokratskih okvira spram Evropske Unije, dok je romski narod ostao kratkih rukava. Jedini blagi pomak ostvaren je u oblasti obrazovanja, i to pre svega zahvaljujući afirmativnim merama za upis romske dece u škole i na fakultete, te zahvaljujući zapošljavanju pedagoških asistenata koji su takođe dali značajan doprinos poboljšanju stepena obrazovanosti romskog stanovništva. Bitno pomena je i uspostavljanje sistema zdravstvenih medijatorke, koje su doprinele poboljšanju zdravstvene zaštite romskog stanovništva.⁴¹

Međutim, umesto da dodatno stvori uslove i stimuliše političku participaciju romske manjine, sâm proces sprovođenja *Dekade* doveo je do potpuno suprotnih dešavanja.

Otpočinjanjem *Dekade* otpočelo je i veliko interesovanje različitih fondacija i donatora za finansiranje projekata koji kao ciljnu grupu imaju romsko stanovništvo. Kao posledica takvih zbivanja, u ovom periodu se osnovao ogroman broj romskih (ali

41 Treba napomenuti da, i pored delimičnog napretka u ovim oblastima, ova dva zvanja (pedagoški asistenti i zdravstvene medijatorke) nisu uspostavljena bez problema. Štaviše, i ovde je država omanula, jer umesto da je do kraja osigurala ove poslove i omogućila veći napredak romskog stanovništva, i jedan i drugi posao su ostali kratkoročni, potplaćeni i prekarni.

i ne-romskih) nevladinih organizacija koje Rome navode kao ciljnu grupu svog delovanja. Moglo bi se reći: umesto politizacije, sa *Dekadom* se intenzivirala projektizacija.

Kao potpisnica *Dekade*, država je u početku pokazivala izvesnu zainteresovanost za uključivanje u procese integracije romskog stanovništva. Kao dokaz toga jesu već pomenute afirmativne mere za upis romske dece u škole i fakultete. Međutim, kako je vreme odmicalo država je pokazivala sve manje zainteresovanosti za rešavanje konkretnih problema romske zajednice, pa je čitav proces prepušten nevladinom sektoru koji postaje glavni nosilac gotovo svih projekata usmerenih ka romskoj zajednici. S obzirom da je u vreme *Dekade* vladalo veliko interesovanje donatora i fondacija za finansiranje projekata koji su barem načelno bili usmereni ka integraciji romske manjine, država se polako povlačila i finansijski iz čitavog procesa.

Takođe, bitno je naglasiti da su neki projekti otpočeli finansiranjem od strane donatora, a da je plan bio da nakon njihovog uspostavljanja i funkcionisanja država preuzme upravljanje i finansiranje istih. Da država najčešće nije bila zainteresovana da preuzima obavezu finansiranja projekata, najbolje pokazuje primer projekata stipendiranja romskih sudenata u oblasti zdravstva. Takozvani *Roma Health Scholarship Programe* otpočeo je davanjem stipendija romskim studentima zdravstvenih profesija od strane *Romskog edukativnog fonda* (REF), uz obećanje države da će se nakon pokretanja projekta uključiti i kasnije preuzeti njegovo sprovođenje. Međutim, nakon skoro deset godina finansiranja projekta od strane REF-a država nije pokazala ni trunku interesovanja za preuzimanje i nastavak ovog projekta, pa je to ostao samo jedan primer u nizu neuspešnih saradnji između

fondacije i države. Naravno, dugoročni efekti obrazovanja za zdravstvene profesije nisu mogući bez kontinuiranog rada, što nijedan kratkoročni projekt ne može ostvariti.

Povlačenjem države finansijski, ali i nadzorno, iz projekata koji su usmereni ka romskom stanovništvu, ukazuje se na to da ne postoji nikakva politička volja za rešavanje istih. Time se čitava problematika romskog stanovništva svodi na „rešavanje“² putem civilnog sektora, a kako oni koji preko ovih projekata dobijaju poslove od kojih počinju ne samo da žive već i da grade svoje karijere, i proces integracije se u potpunosti depolitizuje.

Da li civilni sektor može rešiti probleme?

Uloga civilnog sektora u društvu trebalo bi da se ogleda u ukazivanju na probleme, predlaganju potencijalnih rešenja i učešću u rešavanju istih *uz pomoć države* ili drugih organizacija. Nevladine organizacije koje se bave društvenim problemima imaju veoma važnu ulogu u društvu, jer im se otvara prostor da na neki način nadziru sprovođenje politika.

Kako su Romi najsiromašniji sloj društva sa velikim brojem egzistencijalnih problema, logično je očekivati da će se nevladin sektor zanimati za ove probleme i logično je očekivati da će ukazivati na iste. Ako se uzme u obzir da je država potpuno nezainteresovana za probleme romskog stanovništva, te da su Romi i Romkinje u potpunosti ignorisani i od strane lokalnih vlasti, dolazi se do zaključka da su NVO organizacije sve što je preostalo romskom narodu.

Problemi koji karakterišu romsku zajednicu u Srbiji više su nego ozbiljni. Svega 6% romske dece obuhvaćeno je predškol-

skim obrazovanjem, dok je obuhvat srednjoškolskog obrazovanja mladih Roma i Romkinja svega 22% (u većinskoj populaciji je 90%). Više od 37% domaćinstava u romskim naseljima nema pristup vodi za piće, a 11% romskih domaćinstava nema pristup električnoj energiji (0,1% većinske populacije). Ne postoje tačni podaci o nezaposlenosti romskog stanovništva, ali se zna da je taj procenat daleko veći od 50%.⁴² Kada se samo ove činjenice uzmu u obzir (problemi romske populacije su brojni i veoma kompleksni), jasno je da problemi romske populacije daleko nadilaze nadležnosti i mogućnosti nevladinog sektora, te da bez pomoći države konkretnijih rešavanja problema neće biti. Najbolji primer ovoga su prethodno pomenute afirmativne mera za upis romske dece u škole i na fakultete, koje su pokazale da uz minimalne napore države ipak može doći do konkretnog poboljšanja života Roma i Romkinja.

Čak i da za to postoji volja, nevladine organizacije vrlo često nemaju resurse niti potreban kadar da se na adekvatan način bave ovim problemima. Takođe, čest je slučaj da država poziva predstavnike civilnog sektora na konsultacije prilikom pisanja važnih dokumenata, ali se u većini slučajeva radi samo o zadovoljenju procedure, a ne i o uvažavanju stavova.

Veliki broj nevladinih organizacija koje se bave romskim pitanjem i veliki broj projekata od početka *Dekade* pa do danas, ukazali su i na činjenicu da je značajan broj ovih organizacija osnovan kako bi se ostvarila finansijska korist, korišćenjem sredstava iz različitih fondova. Nažalost, pokazalo se da su zbog bahatog i neodgovornog trošenja projektnog novca brojni pro-

⁴² Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja za period od 2016. do 2025. godine

jekti završavali bez ikakvih efekata po romsku zajednicu. Takođe, treba dodati i da većina donatora nema tačnu predstavu o stanju na terenu, pa su konkursi koji se raspisuju često sa nemerljivim i nerealnim ciljevima, od kojih romska zajednica nema nikakve koristi.

Međutim, čak i da je ovaj novac trošen samo na ono čemu je bio namenjen, postoje realne granice i dometi nevladinih organizacija, stoga one nikada ne mogu biti istinski prostor za politizaciju.

S obzirom da romsku zajednicu karakteriše velika stopa nezaposlenosti, jasno je da su izvesni pojedinci zaposlenje našli projektnim aktivizmom kroz nevladin sektor, a ovo je slučaj i sa nekim većinskim ne-romskim organizacijama koje se bave društvenim problemima. Aktivisti koji su u egzistencijalnoj zavisnosti od projektnih honorara nisu u stanju da donatorima ukažu na manjkavosti projekata, već prihvataju svaki raspoloživ posao, pa kvalitet projekta i interes romske populacije padaju u drugi plan. Ako su pre ulaska u nevladin sektor i bili progresivni, mnogim aktivistima ova oštrica otpora otupi u radu u nevladinim organizacijama, jer samim time što imaju lični interes da im to postane posao i karijera, to prestaje da bude istinska borba za kolektiv. Ovo dakako ne znači da u nevladinom sektoru i dalje nema pojedinaca koji su iskreno posvećeni borbi, samo se ističe da je sâma forma takva da se lako sklizne u depolitizaciju.

Na kraju, nije ni realno očekivati da nevladine organizacije uspešno rešavaju probleme poput stanovanja ili zapošljavanja najsiromašnije grupacije stanovništva u državi, jer tako velik materijalni zadatak bi svakako morao da bude zadatak države.

Činjenica da romska zajednica nema svoje političke predstavnike i da je u potpunosti ignorisana od strane države, ukazuje na to da je borba kroz nevladin sektor jedino što u ovom momentu ostaje na raspolaganju. S obzirom na to, jedan od najvažnijih zadataka nevladinog sektora morao bi biti vraćanje romskog pitanja u političke okvire – i parlamentarne i van-parlamentarne – te ukazivanje na probleme koji nastaju usled nezainteresovanosti države i njenih institucija.

– ZAČARANI KRUG OBRAZOVANJA I SIROMAŠTVA

Problem uključenosti romske dece u obrazovni sistem jedan je od najaktuelnijih problema romske zajednice i to se vidi kao jedan od načina integracije Roma u društvo. Smatra se da bi obezbeđivanje kvalitetnog obrazovanja i jednakosti u školovanju predstavljalo mogućnost da se izbegnu višegeneracijsko siromaštvo i život na marginama društva. Romska deca su najteže pogođena siromaštvom koje im ugrožava normalno školovanje, vaspitanje i razvoj, ali i dovodi u pitanje dostupnost institucija obrazovnog sistema. Razne studije i projekti koji su usmereni na implementaciju modela dobre prakse u obrazovanje romske dece sugerišu da romska deca često bivaju isključena iz glavnih tokova obrazovanja ili uživaju samo nisko kvalitetno obrazovanje, što povećava rizike obrazovne isključenosti. Smatra se da je prvi korak ka integraciji romske dece u društvenu zajedni-

cu putem obrazovanja obuhvatanje romske dece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem, što predstavlja tačku na kojoj počinje uključenost ili isključenost romske dece u sistem ili iz sistema obrazovanja.

Međutim, važno je sagledati situaciju u predškolskim ustanovama u celini, jer položaj dece u njima utiče na kasniji položaj i uspeh romske dece u školi. Socio-ekonomski status onemogućava ili sputava razvoj onih sposobnosti koje se pretežno razvijaju zahvaljujući edukativnoj stimulaciji (npr. logičke operacije koje su važne za savladavanje gradiva iz matematike). Stoga deca iz porodica sa lošim socio-ekonomskim statusom imaju manje šanse da budu edukativno stimulisana i usmeravana na ponašanja koja se očekuju u školskom sistemu (zainteresovanost, radne navike, stav prema školi itd.)

Nizak obrazovni nivo, s jedne strane, predstavlja prepreku za zapošljavanje i obezbeđivanje egzistencije, te uslova za razvoj i napredak, pa tako dovodi do produbljanja siromaštva. S druge strane, siromaštvo svakako predstavlja prepreku za školovanje dece. Tako se romska populacija decenijama vrti u začaranom krugu iz koga ne može sama da izađe. S obzirom na to da je obrazovanje ključ za izlazak iz siromaštva, upravo je na ovom planu potrebno preduzeti mere koje će doprineti poboljšanju položaja Roma, polazeći od činjenica i analize razloga koji doprinose takvom stanju stvari.

Nizak nivo obrazovanja Roma odražava se nepovoljno i na njihovu profesionalnu strukturu, te je danas većina Roma siromašna i bez stalnog zaposlenja, jer su nekvalifikovani, te ne mogu da konkurišu na tržištu rada. Poslovi koje mogu da obavljaju su slabo plaćeni, necenjeni i uglavnom sezonski. Neizdi-

ferencirana socio-profesionalna struktura indikator je niskog društvenog položaja i začaranog kruga bede.

Položaj Roma u obrazovnom sistemu u Srbiji

O Romima u obrazovnom sistemu u Srbiji nema pouzdanih podataka. Neki od glavnih razloga za to su sledeći: nedostatak ličnih dokumenata i/ili prijave boravka Roma, mobilnost mnogih porodica koje tragaju za poslovima i široko rasprostranjena suzdržanost Roma da se izjasne kao Romi, koja je prouzrokovana postojanjem različitih negativnih predrasuda i stereotipa o Romima, kao i diskriminacija.

Nedostatak obrazovanja je posledica, ali istovremeno i uzrok teškog materijalnog položaja Roma. Isključenost iz sfere obrazovanja uskraćuje romskoj deci jedno od osnovnih ljudskih prava – pravo na obrazovanje – a posledice isključenosti Roma na socijalnom planu ogledaju se u reprodukciji siromaštva i nedostatku bilo kakve perspektive za bolju budućnost.

Mogući razlozi neuključenosti romske dece u obrazovni sistem u Srbiji

Mnogi međusobno povezani činioci slabe uključenosti romske dece u obrazovanje obuhvataju rasizam neromskih roditelja, koji se protive upisu romske dece u škole, diskriminatorsku praksu prosvetnih vlasti i birokratske procerude pri upisu u školu, te siromaštvo Roma koje onemogućava finansiranje školovanja, socijalnu i fizičku izdvojenost Roma iz druš-

tvenih tokova, život u segregiranim i getoiziranim naseljima udaljenim od škola. Za razliku od nekih grupa sa specifičnim potrebama koje su obuhvaćene specijalizovanim institucijama ili posebnim programima, makar i da nisu integrativnog karaktera, Romi su posebno ugroženi jer nisu obuhvaćeni gotovo nikakvim vidom obrazovanja. Mnoštvo romske dece uopšte ne pohađa školu ili je rano napušta. Uzroci male zastupljenosti romske dece u sistemu obrazovanja u Srbiji su brojni i kompleksni. Romska deca nemaju nikakve uslove za učenje u sredinama u kojima žive i odrastaju, dok se, istovremeno, suočavaju s raznim problemima u školi. Oni se teško uklapaju u sistem osnovnog obrazovanja, ne poznaju dobro jezik na kome se odvija nastava, a zbog subjektivnih teškoća, brojnih predrasuda i diskriminacija vrlo brzo napuštaju školu. Često se upućuju u tzv. specijalne škole (približno 80% od ukupnog broja dece u tim školama su Romi), a osnovni razlog je nepoznavanje srpskog jezika i želja roditelja da im deca dobijaju besplatne knjige, prevoz, obrok.

Neki misle da bi praćenje nastave na romskom maternjem jeziku olakšalo njihovo školovanje, pre nego izazvalo dodatnu getoizaciju, dok drugi smatraju da jezička barijera nije osnovna prepreka redovnom školovanju, već prvenstveno loš materijalni položaj porodice, nivo obrazovanja roditelja, tradicija, običaji i dr. Za Rome koji su čitav život podredili pukom preživljavanju, školovanje dece nema posebnu vrednost. Polupismeni i neobrazovani roditelji ne mogu pomoći svojoj deci u postizanju boljeg uspeha u školi ili u profesionalnom napredovanju, dok, obrnuto, njihova deca njima mogu pomoću u neformalnom i drugim oblicima rada koji im omogućuju preživljavanje.

Takođe, prisutna je nedovoljna posvećenost i motivisanost nastavnog kadra za poseban rad sa romskom decom, kao i neprihvatanje i nerazumevanje uslova života Roma od strane šire društvene zajednice. Učitelji koji rade s romskom decom ne znaju dovoljno o problemima i kulturi Roma, jer tokom školovanja i profesionalnog razvoja ne dobijaju obuku iz ove oblasti. Oni su uglavnom percipirani kao prosvetni radnici čija odeljenja ne postižu uspeh, u kojima se neuspeh pripisuje ne/sposobnostima romske dece, sredini u kojoj odrastaju i karakteristikama njihovih porodica, pa se i sâmi učitelji osećaju bespomoćno i nemotivisano.

Preporuke za uključivanje šire društvene zajednice u cilju poboljšanja položaja romske dece u obrazovnom sistemu u Srbiji

Kao što je u inicijativi Dekade uključivanja Roma, pokrenutoj 2005. a koja je trajala do 2015, navedeno: obrazovanju je data ključna uloga – ono se smatra početnom tačkom u procesu prekidanja kruga siromaštva. Ovom inicijativom su definisani ciljevi obrazovne reforme i specifičnih problema u obrazovanju romske populacije. I dalje bi bilo korisno držati se ovih ciljeva i sprovoditi aktivnosti koje su predložene.

Prvi korak za unapređenje obrazovanja Roma je svakako uključivanje Roma u obrazovni sistem i obezbeđivanje kontinuiteta školovanja. Da bi se ovaj korak ostvario trebalo bi stvoriti sistem uslova za uključivanje Roma u obrazovni sistem kroz stvaranje tela koja će biti nadležna za realizaciju ovog cilja. Njihova funkcija se ogleda u sprovođenju aktiv-

nosti koje treba da doprinesu uključivanju Roma i koordinisanju rada drugih aktera koji učestvuju u tom procesu i institucija. Takođe je važno razviti posebne upisne politike za romsku decu i mlade. Upisna politika bi trebala da otvori put obrazovnom sistemu, da eliminiše razlike koje su posledica vaspitno-obrazovne deprivacije, a ne da ih produbljuje i stvara uslove za diskriminaciju. Kao što je ranije navedeno u preporukama, važno je pripremiti obrazovne institucije za uključivanje Roma u obrazovanje gde bi glavni nosioce ove aktivnosti bile lokalne zajednice i obrazovne institucije. Ministarstvo prosvete će pomoći ovaj proces kroz implementaciju različitih rešenja za problem uključivanja romske dece, koordinisanje aktivnosti u pojedinim institucijama, te obezbeđivanjem dodatnih finansijskih sredstava za troškove pripreme i realizacije programa i opremanje institucija didaktičkim sredstvima. Pripremna faza takođe treba da obuhvati romsku decu za polazak u školu. Ovo podrazumeva rad na sistemskoj pripremi romskih predškolaca kako bi mogli da odgovore na zahteve koje postavlja škola, te da u budućnosti zadovolje standardne kriterijume spremnosti za polazak u školu. Dete koje nije pripremljeno za ulazak u školski sistem teško može da se adaptira i brzo „ispada“ iz njega. Priprema romske dece za školu podrazumeva i rad sa roditeljima, od čije motivacije u velikoj meri zavisi da li će dete biti upisano u školu i redovno pohađati nastavu.

Korisno bi bilo pružiti materijalnu podršku Romima u obrazovanju, jer je nizak socio-ekonomski status po pravilu ključni faktor koji stvara prepreku u uključivanju Roma u obrazovni sistem. Materijalna podrška treba da obezbedi elementarne

uslove koje zahteva redovno školovanje i da fleksibilno prati potrebe na različitim nivoima obrazovanja.

Uključivanje romske dece u obrazovanje kao i njihov opstanak u obrazovnom sistemu podrazumeva senzitivizaciju školske sredine u pravcu interkulturalnosti i prepoznavanja specifičnosti obrazovnih potreba romske dece. Za bolji doživljaj sopstvene efikasnosti i uspešniji korak ka inkluziji romske dece značajno je jačanje profesionalnih uloga nastavnika kao partnera u pedagoškoj komunikaciji, afektivnoj interakciji, regulisanju socijalnih odnosa u odeljenju, kao i kompetencija za razvoj tolerancije i uvažavanja različitosti.

Položaj romske dece u predškolskim ustanovama i preporuke

Krenuvši od položaja romske dece u predškolskim ustanovama, istraživanja pokazuju da je broj dece koja redovno pohađaju predškolsku ustanovu manji od očekivanog, ali je zadovoljavajući, jer više od 76% roditelja tvrdi da njihovo dete redovno pohađa predškolsku ustanovu. Nizak socio-ekonomski nivo života romske porodice jedan je od faktora koji otežava uključivanje romske dece u predškolske grupe, ali on nije jedini. Istraživanja takođe potvrđuju da postoje predrasude vaspitača prema romskim roditeljima. Ove predrasude utiču na saradnju romskih roditelja i vaspitača, a posledično i na kvalitet predškolskog obrazovanja romske dece. Ono što upućuje na postojanje ovih stereotipa vidi se kroz kontrastne primere delimično uspešne saradnje koju ostvaruju romski roditelji i vaspitači koja se može ogledati kroz kasnije uključivanje dece

u predškolske ustanove, potom se vidi kroz neredovno pohađanje istih, kroz pasivnost roditelja koji ostaju puki posmatrači rada bez uključivanja, kroz povremeno prisustvo straha i opreza tokom komunikacije, kroz uobičajeno strukturiranje prostora u kom borave deca ili odsustvo oplemenjivanja prostora produktima romske kulture i tradicije. Ovo sve jasno ukazuje na prisustvo stereotipa, ali i na nepostojanje inkluzivne kulture u ustanovi.

Čini se da bi uspostavljanje veza vrtića i porodice koje bi karakterisale učestalije interakcije roditelja i vaspitača, omogućile stalni protok i razmenu informacija, obezbedivši prisustvo romskih roditelja sa pravilnom raspodelom uloga u vaspitno-obrazovnom procesu, čime bi se smanjilo degradiranje romskih roditelja kao i roditeljskih zahteva, te ponašanja koja umanjuju profesionalni ugled vaspitača. Trebali bi se definisati optimalni uslovi za delovanje ustanove kao konteksta za razvoj, ali ne izolovano od šire društvene zajednice, čime bi se ublažili negativni faktori odnosa obrazovne institucije i romske porodice. Ovo bi se moglo postići uvođenjem sveobuhvatnog modela i metodologije za inkluzivni pristup u obrazovanju, ali uz aktivno učešće romskih roditelja u vidu partnerstva. Važno je zaključiti da postoji spremnost i potreba roditelja romske dece da učestvuju u životu i radu predškolske ustanove, bez obzira na njihov materijalni status, ukoliko je ustanova spremna da stvori uslove za adekvatno porodično učešće, za šta je potrebno ukloniti prisutne stereotipe neromske populacije u odnosu na romsku populaciju, kao i diskriminativni stav pojedinaca i institucija putem kojih bi mogli da se integrišu u društvene tokove i život uopšte.

Priprema romske dece i njihovih roditelja za polazak u školu: Stanje

Polazak deteta u školu opterećuje roditelje, ali ne sve roditelje isto. Ekonomski deprivirani roditelji i pripadnici marginalizovanih grupa imaju drugačija opterećenja prilikom ove tranzicije. Dete koje dolazi iz siromašne porodice živi u uslovima socijalne i edukativne deprivacije, dolazi iz drugačijeg kulturnog miljea, a često ima i ograničeno poznavanje jezika većine. Može se govoriti o tome da krajnji i najdrastični ishod ove neuspesne adaptacije na školu bude rano napuštanje školovanja. Zbog ranog napuštanja se lanac siromaštva nastavlja. Problemi u obrazovanju koje Romi imaju su nekada direktna posledica siromaštva i nepovoljnih socio-ekonomskih uslova, a nekad su posledica nemogućnosti neobrazovanih, nepismenih romskih roditelja da deci pruže podršku u učenju. Ponekad problemi proističu iz niske motivacije, neprepoznavanja važnosti obrazovanja i nezainteresovanosti romskih roditelja za školovanje svoje dece. Posledice ovoga su nezainteresovanost romske dece za školu, rano napuštanje škole, i veće vrednovanje privređivanja nego obrazovanja. Međutim, romska deca kreću u školu kao i neromska deca, bez posebne pripreme.

Priprema romske dece i njihovih roditelja za polazak u školu: Preporuke

Veoma je važno pravovremeno i sistematski sprovesti pripremu romske decu za školu kroz predškolske ustanove. Predškolska ustanova treba simultano da utiče na kognitivne

sposobnosti, da razvija njihovu motivaciju za učenjem i nadoknadi izostale podsticajne roditeljske uticaje. Takođe važno je da se ova pripremna aktivnost mora odnositi i na roditelje dece. Roditelje treba uvremenjeno informisati o tome šta sve škola i obrazovanje uključuju, detaljno instruisati na ponašanja koja su u funkciji uključivanja i istrajavanja u školovanju, te validno proceniti koje sve oblike i vidove pomoći školskom detetu roditelj realno može sprovesti. Roditeljima treba dati podršku u pogledu pružanja konkretnih oblika pomoći školskom detetu kao i povratnu informaciju o detetovom napretku.

Neophodno je poboljšati socio-ekonomske uslove u kojima se rađaju i odrastaju romska deca, ali je dodatno važno raditi i na prepoznavanju roditeljskih stavova koji mogu biti relevantni za njihov odnos prema detetu koje započinje formalno obrazovanje, posebno onih koji bi mogli da imaju remeteći uticaj na istrajavanje u obrazovanju. Škola bi u sistemu vrednosti trebalo da bude ona institucija koja daje i pruža šansu za obrazovanje i bolji život potomstva. Treba podizati roditeljsku spremnost za školu putem koje bi deca sa nejednakim šansama bila pripremljenija da prepoznaju i zadrže svoje mesto u školskom sistemu.

Uticaj specifičnosti jezika i romske kulture na obrazovanje

Važno je tokom školovanja obratiti pažnju na kulturološke specifičnosti romske dece koje se tiču jezika. Romska deca mogu podbaciti u opštem uspehu i srpskom jeziku jer dolaze iz različitog kulturološkog okruženja i značajno ređe pohađaju predškolsku ustanovu. Ustanovljeno je da 30% dece

koja spadaju u najsiromašnije učenike u Srbiji nakon prva tri razreda ne uspeva da ovlada ni najtemeljnijim znanjima i veštinama iz matematike i srpskog jezika, a postignuća romskih učenika analizirana na osnovu istih podataka bila su još poraznija.

Romska deca su bilingvalni govornici, jer pored usvojenog maternjeg jezika, u predškolskoj ustanovi prilikom pripreme za školu uče da koriste i jezik okruženja, a u predškolskoj i osnovnoškolskoj ustanovi usvajaju još jedan strani jezik. Društvo u kojem žive nameće obavezu da Romi govore više od dva jezika, što su oni tokom vekova prihvatili zarad opstanka i bolje integracije. Eksperti smatraju da dvojezičnost ima veoma veliki uticaj na razvoj darovitosti. Romska deca kao bilingvalni govornici moraju da aktiviraju više mentalne procese da bi sprečili jezičku interferenciju. Ovo nesumnjivo govori o dobrim kapacitetima za učenje i adaptaciju romske dece, koje bi uz adekvatnu stimulaciju u školi i kod kuće mogli da se koriste na poželjnije načine.

Iako su danas testovi kulturalno adaptirani za romsku decu, ne sme se izgubiti iz vida i činjenica da na kognitivne sposobnosti i spremnost za savladavanje školskog gradiva utiče i način života. Istraživanjima je pokazano da romska deca na kulturno adaptiranim testovima pokazuju zaostatak u vizualno-motornoj koordinaciji koja se može razumeti kroz manjak iskustva u manipulaciji igračkama, kao i memorijskim sposobnosti, što se može objasniti deficitom pažnje. Ovo su vrlo važne smernice za rad sa romskom decom u predškolskim i početnoškolskim ustanovama koje bi služile kao osnov za koncipiranje programa podrške.

Nediskriminativno testiranje inteligencije romske dece: preporuke

Iako je decenijama unazad testiranje testovima inteligencije kritikovano i dovođeno u pitanje, psiholozi ipak koriste testove za procenu dece. Prilikom korišćenja testova inteligencije treba imati na umu „da su testovi validni u rukama kompetentnih praktičara spremnih da vide više od brojeva ili koji, u najmanju ruku, koriste brojeve za razumevanje ispitivanog deteta i na osnovu toga daju korisne preporuke.“⁴³ Vrlo je korisno dobiti podatke o detetu na ovaj način u cilju davanja daljih preporuka o vrsti učenja od koje dete može imati najviše koristi, kao i u prepoznavanju domena u kojima je dete potrebno stimulirati. Ipak, na ispitivačima je da tokom testiranja dece drugačijeg kulturnog porekla budu senzitivni i umešni, jer zbog testovne situacije dete može da ne izrazi svoje sposobnosti ili znanja. Treba prilagoditi i jezik testiranja. Sa detetom treba proveriti da li poznaje „zvanični“ jezik. Kada se testira dete koje ne pripada dominantnoj kulturi, rezultati tradicionalno standardizovanih testova inteligencije ne smeju biti korišćeni kao apsolutni indeksi njegovog kognitivnog funkcionisanja, već je pre u pitanju aktuelni nivo merljivog funkcionisanja gde se informacije trebaju predočiti u formi stepena i vrste veština i znanja koje dete iz manjinske grupe demonstrira u odnosu na drugu decu. Ovi podaci su samo polazna osovina za daljnje planiranje, dodatne procene i/ili donošenja edukativnih preporuka.

⁴³ Tovilović, S. i Baucal, A. (2007). *Procena zrelosti za školu: Kako pristupiti problemima procene zrelosti i adaptacije marginalizovane dece na školu?*, Centar za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije, str. 96.

Srpski autori navode konkretne preporuke za testiranje romske dece i ističu važnost dobre pripremne faza za sâmo testiranje. U saradnji sa lokalnom administracijom i romskim udruženjima trebalo bi prikupiti podatke o svojoj romskoj deci u okruženju koja te godine polazi u školu. Korisno bi bilo da stručni saradnik poseti romska naselja i upozna se sa uslovima u kojima su se deca razvijala pre polaska u školu. Na ovaj način se uspostavlja prvi kontakt sa decom koja će biti testirana, ali i sa njihovim roditeljima. Razgovorom sa roditeljima se mogu dobiti informacije o detetu u vezi socijalne adaptiranosti na sopstveno okruženje. Ako se iz ovoga shvati da je dete dobro socijalno adaptirano na uslove u kojima živi, ne možemo na osnovu niskih postignuća na testu da zaključimo da dete ne treba da krene u redovnu školu. Sâma poseta romskim naseljima bi bila korisna i za formiranje dobrih i partnerskih odnosa sa roditeljima. Saradnja sa romskim roditeljima, kao što je ranije navedeno, veoma je važan faktor uspešnog školovanja romske dece. Sâm kontakt sa detetom tokom posete naselju će olakšati testiranje koje dete doživljava kao nepoznatu i neobičnu situaciju. Na ovaj način stručni saradnik identifikuje onu decu koja nemaju dovoljan nivo poznavanja jezika na kojem se obavlja testiranje, i dužan je da obezbedi saradnika koji će znati romski jezik.

Saradnik u testiranju bi po preporuci mogao biti neko iz nevladinih organizacija u kojima su angažovani Romi, jer oni poznaju romsku kulturu i situaciju, tako da mogu pomoći stručnom saradniku i u razumevanju specifičnih teškoća koje je romsko dete moglo imati u rešavanju određenih zadataka. Bilo bi korisno pre testiranja dete upoznati sa školom i prostorijom u kojoj će se vršiti testiranje. Nakon testiranja podatke dobijene na testu

najpre treba oceniti na standardizovan način, potom rezultate testa treba povezati sa drugim podacima da bi se dobila validnija procena toga šta je moglo da dovede do tog postignuća.

Zaključak

Pregledom nekoliko važnih segmenata obrazovanja romske dece koje smo sprovedi ovih člankom možemo zaključiti da je obrazovanje romske dece otežano zbog njihovog socijalno-ekonomskog položaja i siromaštva, ali i da je to samo početak njihovih teškoća. Romska deca se suočavaju sa brojnim problemima u obrazovanju kao što su stereotipi i predrasude od strane prosvetnih radnika, vršnjaka i njihovih roditelja, neretko slušanje nastave na jeziku koji im nije maternji, testiranje diskriminativnim testovima, kao i nepoštovanje specifičnosti kulture kojoj pripadaju. Iz tog razloga su u tekstu navedene preporuke za poboljšanje položaja romske dece u obrazovanju, te kako bi se ovim koracima mogao prekinuti začarani krug siromaštva i obrazovanja. U te svrhe, i obuka stručnog osoblja koje radi s Romima u pravcu povećanja senzitivnosti za romsku kulturu i situaciju u kojoj se nalaze je važna, kao i prilagođavanja nastave i rada s romskom decom. S obzirom na to da su predrasude prisutne i kod vršnjaka i kod roditelja, bitno je raditi na nivou šire društvene zajednice u cilju podizanju svesti o položaju Roma, kao i o načinu njihovog života, kako bi se ljudi upoznali sa ovim specifičnostima, i naposljetku sve više uključivali Rome u sve nivoe obrazovanja.

– **LAP ZA ROME I ROMKINJE U OPŠTINI NIŠ: HOĆE LI SE NEŠTO PROMENITI?**

U Srbiji postoji prilično velik broj strateških dokumenata, zakonskih okvira i institucionalnih tela koji su zaduženi za poboljšanje uslova života romske zajednice, kako na republičkom, tako i na lokalnom nivou. Ovi dokumenti su često i budžetirani, a prema rečima nadležnih ne-romskih donosioca odluka kao i romskih „predstavnika“ nevladinog sektora, oni su i uspešno realizovani. Ovakav preovlađujući stav postoji naročito kada se govori o lokalnim akcionim planovima (LAP), jer se oni – s obzirom da bi ih trebalo biti lakše realizovati – uzimaju kao primer konkretnijeg rešavanja problema.

Iz tog razloga, u nastavku ćemo izabrati jedan od LAP-ova i analizirati šta obuhvata, da li se uspešno realizuje i kakav učinak ima na romsku zajednicu na tom lokalitetu. Međutim, pre toga ćemo dati sažet okvir šta sve podrazumeva kreiranje LAP-ova.⁴⁴

⁴⁴ O ovoj temi je Jasmina Barčić pisala opširnije u tekstu *Lokalni akcioni planovi*:

Za sâm proces pripreme LAP-a važno je poznavanje Zakona o lokalnoj samoupravi i Zakona o planskom sistemu. Naime, Zakonom o lokalnoj samoupravi uređuju se jedinice lokalne samouprave, kriterijumi za njihovo osnivanje, nadležnosti, organi, nadzor nad njihovim aktima i radom, zaštita lokalne samouprave i druga pitanja od značaja za ostvarivanje prava i dužnosti jedinica lokalne samouprave,⁴⁵ dok se Zakonom o planskom sistemu uređuje planski sistem Republike Srbije, odnosno upravljanje sistemom javnih politika i srednjoročno planiranje, vrste i sadržina planskih dokumenata koje u skladu sa svojim nadležnostima predlažu, usvajaju i sprovode svi učesnici u planskom sistemu, te međusobna usklađenost planskih dokumenata, postupak utvrđivanja i sprovođenja javnih politika i obaveza izveštavanja o sprovođenju planskih dokumenata, kao i primena obaveze sprovođenja analize efekata na propise i na vrednovanje učinaka tih propisa.⁴⁶

Za pisanje LAP-a za Rome i Romkinje, neophodno je poznavati niz strateških dokumenata koji su doneseni od strane Vlade Republike Srbije kao što je Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Srbiji od 2016. do 2025. (u daljem tekstu: *Strategija*), Vodič za pisanje lokalnih akcionih planova Stalne Konferencije Gradova i Opština (SKGO), zatim delokrug delovanja Nacionalnog Saveta Romske nacionalne manjine (NSR-

rešavanje problema romske zajednice ili samo još jedna karika u lancu (netransparentne) birokratije?, u publikaciji „Romski aktivizam: realiteti i mogućnosti“ (ur. Maja Solar), Forum Roma Srbije, 2021, koja je u pripremi za štampu.

45 Izvor: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_lokalnoj_samoupravi.html

46 Izvor: <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-planskom-sistemu-republike-srbije.html>

NM), Koordinacionog tela za praćenje i realizaciju Strategije.

Tek kada sve to dobro poznajete, kao i lokalnu strukturu i potrebe romske zajednice, možete da počnete da pišete LAP za konkretnu opštinu i grad, te da se nadate da će LAP proći i da ćete dobiti novac za njegovu realizaciju..

Kako je LAP zvaničan dokument, trebalo bi da bude javan i svima dostupan, međutim na sajtu Ministarstva državne uprave i lokalne samouprave se ni dan danas ne može pronaći ukupan broj, kao ni spisak opština/gradova koje imaju donesen i budžetiran LAP za Rome i Romkinje. To znači da su broj opština, te usvojenih i budžetiranih LAP-ova za Rome, zvanično nedostupna informacija. Kada smo, radi istraživanja, od Ministarstva državne uprave i lokalne samouprave zahtevali informacije o broju LAP-ova za Rome i Romkinje, kao i o opštinama i gradovima koje su ga usvojile, dobili smo pismeni odgovor da oni nisu nadležni za Rome i Romkinje i LAP-ove, te da probamo sa drugim Ministarstvima (Ministarstvom zapošljavanja i Ministarstvom za ljudska i manjinska prava). Izbegavajući daljnju igru prebacivanja odgovornosti od institucije do institucije, do nezvaničnih informacija smo došli u razgovorima sa predstavnicima i predstavnicama romskih organizacija, i saznali smo da u Srbiji ima ukupno 32 opštine/grada koje imaju usvojen LAP za Rome i Romkinje a koji je važeći i u 2021. godini. I dalje nemamo odgovor na pitanje zašto je ove LAP-ove nemoguće pronaći ni na sajtovima većine opština i gradova, iako se toliko insistira na njihovoj transparentnosti.⁴⁷

47 Izvor: *Lokalni akcioni planovi: rešavanje problema romske zajednice ili samo još jedna karika u lancu (netransparentne) birokratije?*, u publikaciji „Romski aktivizam: realiteti i mogućnosti“ (ur. Maja Solar), Forum Roma Srbije, 2021, koja je u pripremi za štampu.

Grad Niš je jedan od 32 grada koji ima usvojen LAP za Rome i Romkinje u periodu od 2021. do 2023. i jedan od onih koji je dostupan na sajtu grada. Ovaj LAP je nastao kao rezultat programa IPA 2016 „EU podrška inkluziji Roma-osnaživanje lokalnih zajednica za inkluziju Roma“, finansiran je od strane Evropske Unije, a sprovodi ga SKGO.⁴⁸

Kao i većina dostupnih LAP-ova za Rome i Romkinje, i LAP u Nišu, barem deklarativno, ima za cilj osnaživanje lokalnih zajednica za uključivanje Roma i Romkinja, poboljšanje socio-ekonomskog položaja romske populacije, kao i sprovođenje prioriternih strateških mera *Strategije*. LAP je napisan od strane radne grupe koja broji 17 članova, od kojih je svega 5 predstavnika romskih nevladinih organizacija u Nišu, a proteže se na ambicioznih 85 strana.

Postavlja se pitanje da li su članovi romske zajednice na koje bi ovaj LAP trebalo da se odnosi učestvovali na bilo koji način u pisanju ovog strateškog dokumenta? Te ko je učestvovao u fokus grupi na kojoj su prezentovani ciljevi, mere i aktivnosti LAP-a u oktobru 2020. godine? Da li je (usred pandemije COVID-19 virusa) bio pozvan barem neko iz romske zajednice iz neformalnih naselja Crvena zvezda, Beograd mala ili sa Stočnog trga da se upozna sa merama i aktivnostima koje će u najvećoj meri predodrediti njihov odnos sa lokalnom vlašću u naredne dve godine? Da li je iko od Roma i Romkinja koji žive u podstandardnim naseljima i koje LAP pre svega adresira uspeo da predloži barem nešto da se promeni?

⁴⁸ Izvor: https://www.ni.rs/wp-content/uploads/2021/01/Nacrt_LAP_Nis_final-1.pdf

Iako 85 strana za grad kao što je Niš ne bi trebalo da bude mnogo, jer se ipak radi o zajednici koja je deprivirana i ima mnogo toga šta treba obuhvatiti i uraditi, od ovoga se na 30-ak strana govori o opštim podacima o Nišu, potom 30-ak strana zauzima tabela akcionog plana u kojem se mogu naći aktivnosti koje treba da se realizuju do 2023. godine, a velika većina se odnosi na edukativne i informativne radionice koje će biti realizovane od strane nevladinih organizacija.

Oblasti koje su bile obuhvaćene prethodnim LAP-om za Rome i Romkinje u Nišu su prepisane i u aktuelni, tako da on obuhvata obrazovanje, zapošljavanje, zdravlje, stanovanje, socijalnu zaštitu, i kulturu i informisanje. Pored 5 osnovnih oblasti koje se još od donošenja Dekade 2005. godine ponavljaju u svim strateškim dokumentima kao bitne za romsku zajednicu, vidimo da je ovaj LAP obuhvatio i kulturu i informisanje. Ovo nije zanemarivo, jer kultura je takođe bitna oblast za romsku zajednicu, a posebno je važno da je ova oblast ušla u LAP za NIŠ, s obzirom da je u Nišu otvoren i prvi *Romski kulturni centar*.

Od velikog značaja za ovaj LAP jeste to da je on budžetiran. Za period od 2021-2023. on košta 584.447.500,00 dinara, od toga će se iz budžeta Grada izdvojiti 148.513.749,00 dinara, dok će se ostatak finansirati iz donatorskih sredstava. Tako će se za socijalnu i dečju zaštitu za ovaj trogodišnji period izdvojiti 30 miliona dinara, od kojih će najveći deo će biti izdvojen za stipendije romskih učenika i studenata. Nije jasno šta se radi sa sredstvima koja nisu potrošena, jer je u 2021. predviđeno 1.250.000 dinara za studentske stipendije i 3.562.500,00 dinara za stipendije učenika romske nacionalnosti, što je ukupno 4.812.500,00 dinara, a konkurs nikad nije bio objavljen, niti je

bilo ko dobio stipendiju. Da li su ova milionska sredstva preusmerena na neku drugu aktivnost, na primer za pomoć zajednici usled pandemije Covid-19?

Pored toga, zanimljiv deo niškog LAP-a je posebno onaj koji se odnosi na kulturu i informisanje, a za očekivati je da bi on posebno trebalo da dotiče i prvi (i jedini) romski kulturni centar!

Osnivač *Romskog Kulturnog Centra* u Nišu je NSRNM, a isti je prepoznat kao najvažniji resurs i snaga u oblasti kulture. Shodno tome, grad je kroz prethodni LAP finansirao otvaranje centra i stvaranje uslova za rad u njemu. Međutim, problemi u funkcionisanju ovog Centra su veliki, a ogledaju se u nedostatku programa, odlaganju otpočinjanja aktivnosti, ali i u neslozi romskih lidera koji su „zaduženi“ za funkcionisanje samog Centra. I dok lideri i funkcioneri odlažu stvar a Centar ostaje neiskorišćen, Romi i Romkinje koji se bave kulturom i umetnošću nemaju prostor niti resurse gde bi mogli razvijati svoje ideje i talente. S obzirom na to da Niš ima najveći broj mladih romskih umetnika i umetnica, i onih koji su akademski obrazovani, postavlja se pitanje da li zaista romski „lideri“ treba da vode instituciju kao što je ova, ili ipak to treba prepustiti kadru koji bi obavljao posao iz struke?

Takođe, Niš je u aktuelnom LAP-u za trogodišnji period izdvojio 3.250.000,00 dinara za podršku romskim kulturnim ustanovama i organizacijama za unapređenje programskih i projektnih aktivnosti iz oblasti kulture, tradicije i informisanja na maternjem jeziku. Od tog iznosa, svega 600.000,00 za isti period predviđeno je za redovno funkcionisanje *Romskog Kulturnog Centra*, što je po 200.000,00 dinara na godišnjem nivou, a ostatak od 2.650.000,00 je predviđen za nevladine organiza-

cije. Ovde se postavlja pitanje kako i na šta će se zaista potrošiti tih 200.000,00 dinara godišnje koji su namenjeni *Romskom Kulturnom Centru*, jer još uvek svedočimo tome da je on zaključan... Dakle, za sada stvar stoji ovako: jedina romska institucija za kulturu nema nikakav program, u njoj ne postoje nikakve aktivnosti, a nema ni korisnike, ali zato ima izdvojena sredstva od grada za redovno funkcionisanje. Sve to je simbolički prikazano zaključanim vratima ove institucije, u koje god doba dana tamo otišli.

Za unapređen položaj Roma i Romkinja na tržištu rada i povećanu zapošljivost, u niškom LAP-u je za 2023. godinu, jednokratno, izdvojeno 1 milion dinara za subvencije poslodavcima koji zapošljavaju Rome i Romkinje. Znamo da poslodavci i inače nisu baš voljni da zapošljavaju pripadnike i pripadnice romske zajednice, a sada kada većina radnika i radnica ostaje bez posla ostaje veliko pitanje kako se ova mera realizuje. Kada pokušavamo dobiti konkretnije informacije o realnim efektima LAP politika, uvek nas se upućuje na izveštaje o realizaciji, koji se donose po završetku LAP-a. Dakle, i ovde nam preostaje samo da sačekamo izveštaj o realizaciji LAP-a i da vidimo da li su se zaista Romi i Romkinje zaposlili.

Za veću dostupnost primarne zdravstvene zaštite i unapređenje reproduktivnog i opšteg zdravlja svih kategorija stanovništva predviđeno je da se u periodu od 2021. do 2023. godine kroz finansijsku podršku učlanjivanja romske dece u sportske klubove izdvoji 150.000 dinara. Postavlja se pitanje na koji način će ovo funkcionisati, jer problemi su mnogostruki. Primera radi, nije precizirano da li će postojati javni pozivi za konkurisanje za ovu pomoć, te da li će, ukoliko se plati članarina u klu-

bu, biti dovoljno da romsko dete bude prihvaćeno ako recimo nema sportsku opremu koja mu je potrebna za trening, itd.

Kroz unapređenje informisanosti i pristupa pravima i uslugama iz oblasti socijalne zaštite za sve kategorije romskog stanovništva, predviđeno je uvođenje mehanizma Koordinatora za romska pitanja i ovo je budžetirano sa 1.800.000,00 dinara. Iz brojnih drugih primera znamo da romski koordinatori često veoma loše ili čak nikako ne obavljaju svoj posao, ali u Nišu romski koordinator ili romska koordinatorica čak i ne postoje! Ostaje nam da sačekamo do kraja 2023. i vidimo da li će Niš – grad sa velikom prisutnošću romske populacije – konačno dobiti koordinatora za romska pitanja. Takođe, ono što je veoma interesantno u ovom LAP-u jeste da je u trogodišnjem periodu izdvojeno 5.457.500,00 dinara za aktivnosti koje se mogu finansirati iz LAP-a direktno prema zahtevu romske zajednice. Pitanje je da li pripadnici i pripadnice romske zajednice to znaju? Da li ih je neko obavestio da postoji takav iznos novca na raspolaganju za njima prioritetne probleme? Dakle, preostaje da se romska zajednica organizuje i, recimo, traži od grada da se kroz LAP finansiraju odnosno subvencionišu romska deca za redovan upis u vrtiće već od 3 godine, a ne samo kroz obavezni predškolski program.

Iz svega navedenog možemo videti da je budžet detaljno isplaniran i osmišljen, te da najveći korisnici planiranih sredstava za realizaciju LAP-a jesu nevladine organizacije i gradske institucije. Deo koji je direktno namenjen romskoj zajednici nije zanemariv, ali je pod velom tajni kako će se realizovati, jer već u prvoj godini LAP-a ta sredstva nisu došla do Roma i Romkinja. S obzirom da izveštaji treba da se rade jednom godišnje i

da je rok za finalni izveštaj za 2021. godinu 31. mart 2022. godine, ne preostaje nam ništa drugo no da čekamo i vidimo šta je ono što je prema LAP-u realizovano u tekućoj godini. Do tada, Romi i Romkinje u podstandardnim naseljima u opštini Niš nastavljaju da se bore sa svakodnevicom koja je sve gora, i dalje prepušteni sami sebi, bez vidljivijih učinaka politika koje proizilaze iz silnih dokumenata, svejedno da li imaju lokalni ili opštiji ton...

Jelena Savić je masterirala psihologiju na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Najviše je aktivna na polju socijalne zaštite, a bliske teme su joj pitanja položaja marginalizovanih grupa, njihova diskriminacija kao i ekonomska i socijalna prava. Radila je na međunarodnom projektu za migracije gde je pružala psihosocijalnu podršku maloletnim migrantima/kinjama bez roditeljske pratnje. Kao volonterka nevladine organizacije, bila je angažovana na programu podsticanja ranog razvoja romske dece u neformalnim naseljima u Novom Sadu. Držala je radionice osnovcima i srednjoškolcima na temu destigmatizacije ljudi sa mentalnim poteškoćama.

Sabina Drmaku je rođena 24.09.1997. u Novom Sadu. Završila je osnovnu školu u Beočinu, potom srednju medicinsku školu u Novom Sadu, te studirala zdravstvenu negu na privatnom Medicinskom fakultetu u Novom Sadu. Tokom studija je radila u privatnoj bolnici i nakon toga se zaposlila u privatnoj IVF ustanovi u Novom Sadu. Volonterski je aktivna u raznim projektima u vezi sa Romima, te posebno u vezi sa ženskim reproduktivnim zdravljem. Njena motivacija da bude pravična, oštra i odlučna proizilazi iz borbe protiv etno-rasističke, rodne i svih

drugih diskriminacija koje su svakodnevno prisutne u državi R Srbiji.

Predrag Momčilović je istraživač, novinar i politički aktivista iz Beograda. U svom radu fokusira se na pitanja iz oblasti političke ekologije, društvenih aspekata klimatskih promena, pravedne energetske tranzicije i odrasta. Osnovne i master studije, na odseku Geoprostorne osnove životne sredine, završio je na Geografskom fakultetu u Beogradu. Član je Platforme za teoriju i praksu društvenih dobara – *Zajedničko*, redakcije portala *Mašina*, kao i energetske zadruge *Elektropionir*. Dugogodišnji je saradnik *Foruma Roma Srbije*, gde je uglavnom fokusiran na probleme i mogućnosti organizovanja Roma sakupljača sekundarnih sirovina. Autor je knjige *Održivost, odrast i hrana*.

Jelena Krivokapić Nikolić je rođena 11. februara 1990. godine u Subotici. Po struci je master pravica iz oblasti pravnih nauka i deo je pokreta *Opre Roma Srbija* u okviru kojeg vodi pravni tim, gde radi na slučajevima suzbijanja diskriminacije u Republici Srbiji i uspostavljanju ravnopravnosti, kao i na stavljanju prioriteta romske zajednice pred donosioce odluka. Kao članica *Foruma Roma Srbije* je dugi niz godina radila pravnički deo posla na projektu Centra za romsku zajednicu u Novom Sadu, pružajući besplatno pravno savetovanje romskoj zajednici. Učestvovala je u pisanju „Izveštaja iz senke o sprovođenju Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji (perspektive aktivista)“, baveći se problemom nemogućnosti ostvarivanja prava socijalne zaštite Roma i Romkinja u Srbiji. Učestvovala je u pisanju tekstova u zbornicima u izdanju

Foruma Roma Srbije: Kada su dokumenti daleko od realnosti, od političke edukacije ka samoorganizaciji (2019) na temu „Medijsko podsticanje kriminalizacije Roma i Romkinja“ i *Romski životi su važni* (2020) na temu „Socijalna nepravda i u vreme pandemije“. Takođe, koautor je *Antifašističkog vodiča za ljepši svijet* čiji je izdavač Rosa-Luxemburg-Stiftung Southeast Europe, gde je pisala na temu anticiganizma. Od 2020. godine je majka predivne ćerke Mile, koja je njen glavni pokretač i osnov da borba za lepše sutra nikad ne prestane.

Robert Kasumović je po struci magistar farmacije. Aktivista je *Foruma Roma Srbije*, najviše angažovan na projektima političke edukacije, te u radu sa sakupljačima sekundarnih sirovina. Član je redakcije portala *Mašina*. Zajedno sa Predragom Momčilovićem, autor je publikacije *Sakupljači sekundarnih sirovina – (ne)vidljivi radnici* (Forum Roma Srbije, 2020).

Dina Vučković je diplomirana psihološkinja, na master studijama psihologije Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Trenutno je angažovana na projektima koji se bave romskom decom u obrazovanju kao i romskim porodicama. Uža interesovanja su joj porodični i partnerski odnosi kao i rani razvoj dece. Pohađa edukaciju iz sistemske porodične terapije i aktivno se bavi savetovanjem.

Jasmina Barčić je diplomirana ekonomistkinja Ekonomskog fakulteta (Departmana za finansije, bankarstvo i osiguranje), a nje diplomski rad se bavi analizom direktnih stranih investicija i njihovog uticaja na tržište u Srbiji kroz privatizacije fabri-

ka. Aktivna je u *Forumu Roma Srbije* od samog početka rada organizacije, najpre kao učesnica, a zatim i kao govornica na tribinama. Angažovana je u programima u sferi političke edukacije, piše tekstove sa fokusom na ekonomske i političke uticaje na položaj romske zajednice, posebno u vezi sa pitanjima zapošljavanja, obrazovanja, položaja sakupljača sekundarnih sirovina, te ekonomskog uticaja na kulturu i tradiciju. U okviru *Forumu Roma Srbije* radi direktno sa romskom zajednicom na samoorganizovanju i zajedničkom pronalaženju rešenja za poboljšanje njenog celokupnog položaja.

Iva Barčić je rođen 2. decembra 1996. u Nišu. Student je na završnoj godini Fakulteta umetnosti u Nišu na odseku Duvački instrumenti – klarinet. Višestruko je nagrađivan „Vidovdanskim nagradama“, koje dodeljuje Grad Niš za postignute rezultate na međunarodnim i republičkim takmičenjima iz klasičnog klarineta. Živi u romskom naselju, aktivan je u romskoj zajednici, svakodnevno se bori protiv diskriminacije nad Romima i Romkinjama, te radi na jačanju romskog identiteta i kulture romske zajednice, posebno kroz rad sa mladima. Aktivan je učesnik na radionicama političke edukacije, a tekstove piše usredsređujući se na pitanju identiteta, kulture i položaja cele zajednice. Kroz aktivizam direktno radi sa romskom zajednicom na samoorganizovanju i zajedničkom pronalaženju rešenja za njihov bolji položaj u državi. Takodje, Iva se bavi se prikupljanjem i zapisivanjem romskog nematerijalnog kulturnog nasleđa, autor je i nastavnik muzike. „Romske izvorne i stare pesme iz Niša i juga Srbije“ njegova je prva zbirka, a trenutno je u procesu prikupljanja građe za drugu zbirku.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.662(=214.58)(497.11)
316.647.82(=214.58)

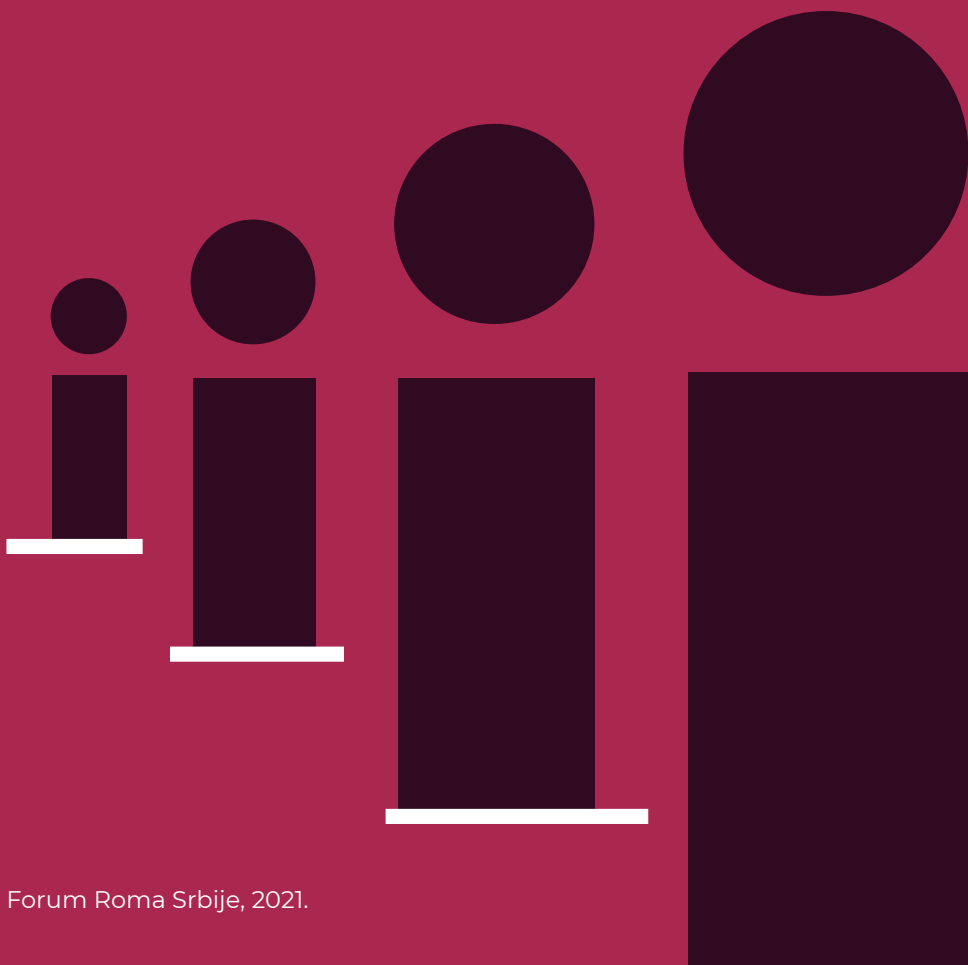
ROMSKI životi su važni. 2 / [urednica Maja
Solar]. - Beograd : Forum Roma Srbije, 2021
(Beograd : Digital Art Company). - 88 str. ; 21 cm

"Publikacija je nastala uz podršku Rosa Lux-
emburg Stiftung Southeast Europe kao deo
projekta programa političke edukacije Forum
Roma Srbije za 2021. godinu." --> kolofon. - Tiraž
300. - Str. 4-11: Predgovor / Maja Solar. - Bi-
ografije: str. 85-88. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst.

ISBN 978-86-900647-3-1

а) Роми -- Друштвено-економски
положај -- Србија -- Зборници б) Роми --
Дискриминација -- Србија -- Зборници

COBISS.SR-ID 55010313

Forum Roma Srbije, 2021.